

भूमिका

साधकवर्गसमीहित-पूरणरसिका सदा ऽऽगमख्याता ।
श्रीनगरस्थितपीठा सततं श्रीकंसमर्दिनी जयति ॥ १ ॥
आदरणीयाचारौ चारुविचारौ महोदारौ ।
आश्रितशिवोपचारौ मातापितरौ चिरं वन्दे ॥ २ ॥

हो प्रणयामृतपानजनितामन्दानन्दसन्दोहभरालसाः ! कामकलाकलापरहस्यविज्ञानविस्तारितगार्हस्थ्यसुखविलासाः ! विलासिनीविलसिताकलनलालसाः ! संजातव्यवहारचातुर्याऽऽश्चर्यतोदया ! महोदया ! सहृदयाः !

नैतत्र विदितचरं निखिलापवर्गलक्षणप्रणयिभावीणयविलक्षणधिषणानां धिषणमहोदराणां विबुधधुरीणानां तत्रभवतां प्रेक्षावतां यत् प्रतिक्षणविलक्षणोपलक्षितप्राचीनपूर्वप्रणयनप्रणयिनः परब्रह्मणः प्रपञ्चितानुकुञ्चनविकुञ्चनोदञ्चिते प्रपञ्चे तत्तदानुकूल्योपलक्षितेषु यत्रतत्रोपलभ्यमानेषु समुपयसुखावहपदार्थनिवहेषु धर्मार्थकाममोक्षस्वरूपस्य पुरुषार्थस्यैव प्राधान्यं वरीवर्तीति ।

तत्परिज्ञानाय च हस्तामलकीकृताखण्डब्रह्माण्डभाण्डविज्ञानरत्नपारीणैः सम्मण्डलप्रमुखाखिलविबुधमण्डलीमुकुटमणिमरीचिमण्डितचरणनखांशुमण्डलैः प्रकाण्डपाण्डित्यैः व्यासवसिष्ठजैमिनिगौतमकणादनारदमनुशुक्रवात्स्यायनादिभिः महर्षिभिः, मनुस्मृतिप्रभृतीनि

धर्माभिधायकशास्त्राणि, शुक्रनीत्यादीनि अर्थतत्त्वार्थसमर्पकशास्त्राणि, कामसूत्रादीनि कामशास्त्राणि, ब्रह्मसूत्रप्रभृतीनि मोक्षाभिधायकशास्त्राणि, समासव्यासरूपेण शतशस्तत्र तत्राऽनिर्मीयन्त। तत्र यथा धर्मार्थमोक्षाणां त्रयाणां पुरुषार्थानां स्वस्वरहस्यार्थसमर्थने तत्तच्छास्त्राण्येव परं प्रभवन्ति तथेह कामाभिधतृतीयपुरुषार्थरहस्यसमर्थकत्वे परं प्रभवति कामागम एव।

अस्य च कामागमस्य प्रणेतारो नन्दिप्रमुख श्वेतकेतु बाभ्रव्य दत्तक सुवर्णनाभ घोटकमुख गोनर्दीय गोणिकापुत्र कोक्कोक कुचिमारधीम्मट्ट रन्तिदेव जयदेव कविशेखराचार्य चारायण बादरायणादयो बहवो विद्वद्वंशमुक्तामणयः समभूवन्।

अनेके च कामसूत्र कन्दर्पचूडामणि कामरत्न रतिरहस्य नागरसर्वस्व रसिकसर्वस्व मन्मथसंहिता अनङ्गरङ्ग, रतिमञ्जरी पञ्चसायक प्रभृतयः कामागमविषयका ग्रन्थाः श्रुतिगोचरीभवन्ति। येषु हि दृष्टिपथमवतरन्ति कियन्तः कुत्रचित् साम्प्रतमपि। तेष्वेवाऽन्यतमोऽयं पञ्चसायकाख्योऽल्पसन्दर्भो ग्रन्थः। यो हि दुरधिगमं कामागमरहस्यं सङ्क्षिप्तैः सरलैः सुनिर्मलैश्च पद्यैः सुविशदं निरूपयति।

अस्य च प्रणेता "श्रीकण्ठार्चनपरायणः सङ्गीतागमज्ञानरचनाचातुर्यचिन्तामणि कविशेखरपदलाञ्छितो ज्योतीश्वराचार्यः कवीन्द्रः" इति—

"अस्ति प्रत्यहमर्थितापहरणे प्रौढ्यैकदीक्षागुरुः
श्रीकण्ठार्चनतत्परो भुवि चतुःषष्टेः कलानां निधिः।
सङ्गीतागमसत्प्रमेयरचनाचातुर्यचिन्तामणिः
प्रख्यातः कविशेखरार्चितपदः श्रीज्योतिरीशः कृती॥

इत्यनेन पद्येन स्वयमेव ग्रन्थकृता प्रतिपादितम्।

अयञ्च कवीन्द्रः कतमं देशं समलञ्चकार, कदा प्रादुर्बभूव, कियन्ति

याऽन्यानि एतत्प्रणीतानि ग्रन्थरत्नानि ("सङ्गीतागम" इत्यादि ना स्वयमेव सङ्गीतशास्त्रग्रन्थप्रणेतृत्वं प्रदर्शितमनेन)

इति न शक्यते याथातथ्येन विनिश्चेतुम्।

ग्रन्थश्चायं कवीन्द्रेण पञ्चभिः सायकैः समापितः। तत्र प्रथमं सायके नायकलक्षणम्, नलिन्यादयश्चत्वारः स्त्रीभेदाः, तल्लक्षणानि स्त्रीणां दक्षिणवामपार्श्वयोः सितासितपक्षयोः प्रतिपदादितिथिक्रमेण कामस्यारोहावरोहौ, तत्तदङ्गप्रत्यङ्गालिङ्गनादिना अङ्गनानां द्रुतद्रावणम्, तिथिभेदेन नलिन्यादीनां द्रावणोपायाः, तासां सुरतोत्सवोचितः काल, इत्यादयो विषया व्यवस्यन्त।

द्वितीयसायके च शशादय पुरुषभेदा, तल्लक्षणानि, मृग्यादयः स्त्रीभेदाः, त्रयः समसुरतभेदाः, षड् विषमरतभेदाः, प्रचण्डादिभेदेन सुरतस्य वैविध्यम् तत्तद्देशीयानां स्त्रीणां स्वरूपाणि पङ्कजादिसादृश्येन चत्वारो वराङ्गभेदाः, तेषां प्राशस्त्यम्, प्रीतिभेदाः" इत्येवमादयश्च विषया प्रदर्शिता।

तृतीये सायके च—

तत्तदङ्गप्रत्यङ्गदौर्गन्ध्यहरा बहवो भेषजप्रयोगाः, सर्वाङ्गसौरभकराः स्नानीयप्रदेहाः, सामान्या विशेषाश्च अङ्गरागाः, मुखवासकरा विविधा प्रयोगा, वाजीकरणार्था स्तत्तदौषधचूर्णस्वरसादिप्रयोगाः, योनिगाढीकरणोपायाः, सिन्दूरादिप्रलेपादयो वनिताद्रावणोपायाः, ध्वजदार्ढ्यवृद्धिकरा उपदेहाः, धैर्यस्तम्भनोपायाः स्त्रीपुरुषवशीकरणोपायाः, अभीष्टसिद्धिप्रदा चामुण्डादिमन्त्राः, नलिन्यादीनां स्त्रीणां वशीकरणमन्त्राः, योनिसौभाग्यकरा धूपादिप्रयोगा, गर्भधारणोपायाः, इत्येवमादयो ज्ञातव्या विषया सुनिरूपिताः।

चतुर्थे च सायके—

कन्यकानां वरणम्, तासां गुणा दोषाश्च, वराणां गुणा दोषाश्च, आर्षादयो विवाहस्य अष्टौ भेदाः, तेषां लक्षणानि च, परदारगमने दूषयानि.

दौत्यकर्मोचिता स्त्रियः, सुखसाध्यानां कष्टसाध्यानाञ्च स्त्रीणां लक्षणानि सुरते वर्जनीया नार्यः, सुरतोचितानुचितस्थानानि, आलिङ्गनभेदा तल्लक्षणानि, चुम्बनभेदाः, तेषां स्वरूपाणि, नखाघातस्थानानि, दशन क्षतस्थानानि, तद्विशेषाश्च, इत्येवमाद्यो विषयाः समुपन्यस्ताः सन्ति

पञ्चमे नायके च—

मदनातपत्रस्थानीया स्तिस्रो नाड्य, तासां लक्षणानि, कन्दर्पाङ्क शेऽवश्यं ज्ञातव्या विषयाः, नागरादयउत्तानबन्धभेदाः, उपवीत कादयः पार्श्वबन्धप्रकाराः, पद्मासनादय उपविष्टबन्धभेदाः, हारिणा दयस्त्वधोबन्धप्रकारा विपरीतबन्धः, तदयोग्या स्त्रियः, आनन्दोदय व्यञ्जकानि चिन्हानि, स्वाधीनपतिकाद्यो ऽष्टौ नायिकाभेदाः, तल्लक्ष णानि" इत्येवमाद्यो ऽत्यावश्यकाः विषया स्तथाप्रतिपादिता यथा सुकुमारधियोऽपि निरायास मचिरेणैव विज्ञातुं प्रभवेयु। अस्य च ग्रन्थस्य कामसूत्रार्थपरतया ऽतिसरलत्वेन सर्वजनसमादरणीयत्व मिति नास्त्यत्र काऽपिशङ्कावसरः। अयञ्च (कामागमः) गृहस्थाश्रमयात्रा मभिपारयिषुभिः, निरतिशयपरमानन्दसन्दोहदाम्पत्यानन्दसन्दोह रसमभिस्वादयिषुभि, सुरतोत्सवप्रकरणचातुर्याचार्यताऽऽदित्सुभिर्वा माजनचरित्रयौनिरयप्रतिपित्सुभि, दुर्व्यवहारजिहासुभि कामकला रहस्यामृतपिपासुभि पुम्भि रवश्यमेव जिज्ञासितव्याऽध्येतव्य परि शीलयितव्यश्चेति निर्विवाद मेतत।

अत एव सुष्ठुक्तं किल केनाऽपि कविकुलकोकिलेन —

दाम्पत्यसुखसिद्ध्यर्थं कामशास्त्रं समभ्यसेत्।
तदभ्यासादनिर्वाच्य ममन्दानन्दमश्नुते ॥ १ ॥
कामशास्त्रविहीनानां गतिः पाशविकी मता।
तदभ्यासात्त सौख्यं स्यात् केवलं दुःख माप्नुयात् ॥ २ ॥

अपिच—

संसारे तु धरासारं धरायां नगरं मतम्।
आगारं नगरे तत्र सारं सारङ्गलोचना ॥ ३ ॥
सारङ्गलोचनायाश्च सुरतं सारमुच्यते।
नातः परतरं सारं विद्यते सुखदं नृणाम् ॥ ४ ॥
सारभूतन्तु सर्वेषां परमानन्दमोदरम्।
सुरतं ये न सेवन्ते तेषां जन्मैव निष्फलम् ॥ ५ ॥

अस्य चार्थस्य प्राशस्त्यं पारमेश्वरज्ञानराशिरूपाणामुपनिषदां मध्यादिकनमायां बृहदारण्यकाख्योपनिषदि—

"तद्यथा प्रियया स्त्रिया सम्परिष्वक्तो न बाह्यं वेद नान्तरमेवमेवायं पुरुषः प्राज्ञेनात्मना सम्परिष्वक्तो न बाह्यं किञ्चन वेद नान्तरम्"—इत्यनया उपमेयभूतस्य ब्रह्मानन्दस्य उपमानीकृतं प्रियतमाविषयकानन्दं समुपवर्णयन्त्या श्रुत्या एव समर्थितम्।

अपिच—

कीदृशी गृहिणी योग्या गृहिणां भवति ध्रुवम्।
कथं किमुपदेष्टव्या तत्तत्कर्मप्रसाधने॥
गृहकर्माणि नार्यश्च प्रावीण्यं वृणुयात्कथम्।
कथं स्वल्पातिवेलं सा सौशील्य मनुशीलयेत्॥
व्यापारेण च केनेह तूर्णं वीणाविगायिनी।
तरुणी रमणी चापि भवेत्पूर्णानुरागिणी॥
अनङ्गरङ्गप्रतिमां दयितां हृदयङ्गमाम्।
समासाद्य निरायासं कथम्वा ह्यनुकूलयेत्॥

दृग्विदग्धमनोज्ञस्य यासां दृग् जीवितप्रदा ।
ता वामलोचनाश्चात्र पर्यालोच्याः कथं बुधैः ॥
इत्यादिकं परिज्ञेयं सर्वभूतसुखप्रदम् ।
रतिशास्त्रेण विज्ञाय शाश्वतं सुखमश्नुते ॥

अपिच—

एतच्छास्त्रपरिज्ञानमन्तरा कीदृशी कुमारी परिणेया, परिणीतायाश्च प्रणयः प्रथमं कथं प्रणेतव्यः,कथञ्च तस्याः स्वान्तं नितान्तमात्मन्यासञ्जनीयम्, कीदृशी मानिनीमानोन्मूलनप्रणाली समाश्रयणीया, किं गार्हस्थ्यसुखम्, के च तत्प्राप्त्युपायाः, इत्येवमादयोऽवश्यं ज्ञातव्या विषयाः कथं परिज्ञायेरन् ।

अत एव सुष्टूक्तं केनापि कविवरेण—

किं दाम्पत्यसुखं लोके कानि तत्साधनानि च ।
कुमारी परिणीता तु कीदृशी सुखदा भवेत् ॥
के च विस्रम्भणोपाया स्तासामिह सुखावहाः ।
प्रमदानां कथञ्चापि मदविद्रावणं भवेत् ॥
कथं नष्टोऽनुरागश्च प्रत्यानेयो मनीषिभिः ।
वन्ध्यायां मृतवत्सायां चात्मजाप्तिः कथं भवेत् ॥
सतीनां वनितानाञ्च लक्षणानीह कानि च ।
पुंश्चलीनान्तु नारीणां परिज्ञानं कथं भवेत् ॥
तासां विचेष्टितेभ्यश्च ह्यात्मानं रक्षयेत् कथम् ॥
कथं शरीरं सुरतायामितन्तु विलासिनाम् ।
नवयौवनकालीन-सुरतक्षमतां व्रजेत् ॥

प्रेक्षावद्भिर्विपश्चिद्भिः प्रत्यहं मुपसेविताः ।
गर्भसन्धारणोपायाः के भवेयुः सुखप्रदाः ॥
इत्येवमादयोऽवश्यं ज्ञातव्या विषयाश्च ये ।
तानविज्ञाय मूढात्मा कथं रतिसुखं लभेत ॥

अपि च—

कामशास्त्रपरिज्ञानाभावे न गार्हस्थ्यसुखस्यैव नैराश्यं समापद्यते, प्रत्युत मरणाद्यनिष्टसम्भावनमपि, इति नास्त्यगोचरं तत्रभवतां प्रेक्षावताम् ।

यथाह कश्चिद्विपश्चिद्वरेण्यः—

रतिशास्त्रपरिज्ञानविमूढा ये नराधमाः ।
रतिं स्वरतिहीनायां विधित्सन्ति गतायुषः ॥ १ ॥
अवश्यं मरणं तेषां भवेदिति विनिश्चितम् ।
अतोऽपि रतिशास्त्रस्य ज्ञानमावश्यकं मतम् ॥ २ ॥

ये च केचिदिदानींतना नव्यसभ्यम्मन्या विद्वांस एवंगुणविशिष्टं रतिशास्त्रं दुर्व्यसनादिप्रवृत्तिप्रयोजकत्वरूपेण सन्दूषयन्ति तदविद्यागर्वविजृम्भितमेवेति नैतत् पिहितचरं कामकलातत्त्वामृतजुषां विदुषाम् ।

सत्यमाह कश्चित् कवीन्द्रः—

पाश्चात्यसभ्यता-क्रूरराक्षस्यावेशमोहिताः ।
रतिशास्त्ररहस्यान्त- परिज्ञानविवर्जिताः ॥
सत्यप्रचारकम्मन्या विद्वांसो ये हताशयाः ।
दुर्विचार-दुराचार-व्यभिचार-प्रचारकम् ॥

अश्लीलबहुलाधारं स्वधर्मस्य प्रमारकम् ।
कामशास्त्रन्तु मन्यन्ते निर्दोषमपि सर्वथा ॥
नितान्तं गोपनीयञ्च शास्त्रमेतदतः स्मृतम् ।
अतः कामागमग्रन्थाः संग्राह्या नैव कर्हिचित् ॥
न श्रोतव्या न द्रष्टव्या नाध्येतव्याः कथञ्चन ।
इत्येवं यत्प्रजल्पन्ति मौर्ख्यप्रलपितन्तु तत् ॥

यच्चास्य शास्त्रस्य धर्मागमविरुद्धपारदारिकाधिकारिकरति प्रवृत्त्युपदेशप्रयोजकतया धर्मबहिष्कृतत्वं प्रख्यापितम्, तदेतच्छास्त्राऽनवलोकनमूलकमेवेति रतिशास्त्रीयतत्तद्ग्रन्थसन्दर्भपर्यालोचनयैव स्फुटीभविष्यति।

यथा च पारदारिकाधिकारे पूर्वाचार्यैस्तद् गर्हणीयत्वं प्रतिपादितम्, तद्वचनानि विश्रम्भाय दिङ्मात्रमिहोदाह्रियते।

"यथाह कविशेखराचार्यः—

"अश्रद्धा मुपहास्यतां मलिनता मर्थक्षयं लाघवं
गर्हां ग्लानि मधोगतिं विकलता मायुःक्षयं दुर्गतिम् ।
इत्थं य परदारकर्मणिरतो लोकत्रये निन्दितां
विन्दन्ते परमापदः सुखधिया दुःखं नरास्ते सदा ॥"

अपि च यथाह कोकोकः कवीन्द्रः—

असंगृहीतभार्यासु ब्रह्मस्वो यत्र गच्छति ।
सूतकं सततं तस्य ब्रह्महत्या दिने दिने ॥

अपि च—"अज्ञाता द्विजवल्लभा गुरुवधू मित्राङ्गना रोगिणी
चेटी प्रव्रजिता सती रिपुवधू शिष्या च गर्भान्विता ।

आरब्धी मृतसन्ततिः खलजना चान्यपुरुषजा गोत्रजा
गन्तव्या न कदापि तत्रपुरुषैरेताः स्त्रियः कामिभिः ॥

इत्यत्र गुरुवधूगमनस्य "ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः। महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैःसह। इति धर्मशास्त्रप्रदर्शित-महापातकान्तर्गतत्वेन, मित्राङ्गनादिगमनस्य चानुपातकान्तःपातितया, चरटीगमनादेश्च तत्तत्पातकदोषदूषितत्वेन परिहेयत्वं प्रतिपादतोऽस्य शास्त्रस्य व्यभिचारप्रचारकत्वं कथं कियत्कालश्च स्थास्यतीति सुधीभिर्व्याकलनीयम्।

अपिच कामशास्त्रे यथा तत्तत्स्थलेषु धर्मशास्त्रप्रदर्शितमार्गस्य अनुसरणमवलम्बितम्, तथैव आयुर्वेदान्तर्गतस्य स्वस्थवृत्तशास्त्रस्यापीति नात्र सन्देहलेशोऽपि। तथा हि यथाऽत्रैव पूर्वास्मिन् ("आज्ञाता-" इति) पद्ये रोगिण्यागर्भिण्याश्च रति सन्दूषिता। तद्रतिदूषणमायुर्वेदीयस्वस्थवृत्तोपदेशानुसन्धानमन्तरा कथङ्कारमुपपद्येत स्मृतिपथम्।

तत्सन्दूषणकारणञ्च यथोक्तमायुर्वेदे—

" गर्भिणीगमनेनेह गर्भनाशोऽथवा ध्रुवम्।
गर्भपीडा प्रजायेत तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥

अपिच—

रोगिणी रमणी यस्तु सेवते नष्टमानस ।
बलक्षयो भवेत्तस्य व्याधिभिः स प्रपीड्यते ॥

अपिच—

"नद्यांदेवगृहे चतुष्पथवटे शैलस्य सानौ जले"
(पञ्चसायक-४ २४)

अस्मिन्पद्ये–

निषिद्धं नदीप्रदेशादिकं सुरतं–"नान्ययोनौ नायोनौ...न रजःस्वलां नातुरां...न चैत्यचत्वरचतुष्पथोपवनश्मशानायतनसलिलौषधिद्विजगुरुसुरालयेषु न सन्ध्ययोर्नाऽहोसि व्यवायं गच्छेत्' इत्यादिभिर्वचनैरायुर्वेदप्रसिद्धयानादिकोपकारित्वादिहेत्वनुसन्धानपूर्वकमेवेति स्पष्टमेवैतच्छास्त्रस्य आयुर्वेदोपदेशानुगामित्वम्।

यानि चात्र देहशैथिल्याद्यापादकत्वेन आयुर्वेदोपदेशविरुद्धानि करणानि प्रतिपादितानि, तानि किल विलासिभिरेव साध्यायाः स्वस्य च प्रकृतिसत्त्वस्वभावमदनानपत्रकालादिपर्यवेक्षणपूर्वक मुपास्यमानानि न दोषकराणि" इति करणप्रकरणप्रारम्भ एव समुपदिष्टम्।

अपिच–

"यो भार्यायामृतौ मोहादङ्गनेव प्रवर्तते।
तस्य स्त्रीचेष्टिताकारो जायते षण्ढसंज्ञित ॥
ऋतौ पुरुषवच्चापि प्रवर्तेताङ्गना यदि।
ततः कन्या यदि भवेत् सा भवेन्नरचेष्टिता ॥

(सुश्रु० सू० स्था० २ अ०)

इत्यादौ आयुर्वेदशास्त्रकारैर्महर्षिभिर्विपरीतरतस्य षण्ढत्यादिमहादोषदुष्टतया हेयत्वं यथा घ्वनितम्।

तथात्रापि व्यज्यते यथा–

"अल्पप्रयुक्ता ऋतुयोगयुक्ता गर्भालसा स्थूलतनुर्नताङ्गी।
क्षीणा नवोढा ज्वरिता च नारी वर्ज्या रतौ व्यत्ययपरिनिबन्धे ॥

परेणाऽनेन तद्धेतुमन्तरा ऋतुकाले वर्जनीयतया प्रतिपादितस्य विपरीतरतस्य केनार्थिकोऽयं प्रतिषेधाभिनिवेशोऽस्य शास्त्रस्य स-म्पद्येत।

ये च मूढा अश्लीलबहुलाऽऽरम्भमस्य शास्त्रस्य मन्यन्ते, तैरिमा-निम्नोक्ता उपदेशोक्तयः सम्यक्परिशीलनीयाः—

ललिता परिणीता तु वनिता सा प्रशस्यते।
दाम्पत्यसुधापीयूषसन्दोहं या प्रवाहयेत् ॥ १ ॥
कुटीरमपि दीनानां यया च समलंकृतम्।
इन्द्रमन्दिरसौन्दर्यमहिमानं विडम्बयेत् ॥ २ ॥
प्रशस्ता च रतिःसेव यया तु हृदयस्थया।
स्यान्ते नितान्तं शान्तिः स्याल्लोकद्वयसुखावहा ॥ ३ ॥
विषयाम्भोधिकल्लोलाद् या च जीवनपादपम्।
विशीर्णमूलं झटिति सर्वं परिकल्पयेत् ॥ ४ ॥
लोके धर्मार्थकामानि राजनीतिश्च प्रत्ययम्।
समालोक्य प्रवर्तेत संयतो दारसंग्रहे ॥ ५ ॥
रतिशास्त्ररहस्यज्ञः पुरुषार्थत्रयस्थितिम्।
पालयन् विधिवद्युक्तः सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ ६ ॥

अस्य च सर्वलोकोपकारकस्य धर्मार्थकामव्यवहारप्रदर्शक-त्वेन प्राशस्त्यं बहुत्र प्रदर्शितम् पूर्वाचार्यैर्वात्स्यायनादिभिर्महर्षिभिः-तथाहि-

तदेतद्ब्रह्मचर्येण परेण च समाधिना ।
विहितं लोकयात्रार्थं न रागार्थोऽस्य संविधिः ॥
धर्ममर्थञ्चकामञ्च प्रत्ययं लोकमेव च ।
पश्यत्येतस्य तत्त्वज्ञो नच रागात्प्रवर्तते ॥

किम्बहुना, रतिशास्त्रं सर्वथैव निरवद्यं सर्वजनसुखकरं लोकद्वयाविरुद्धञ्चेति सर्वथा समादरणीयमेव ॥

तस्यैतस्य रतिशास्त्रस्य लोकद्वयाविरुद्धं स्वस्वप्रवृत्तमार्गानुसारिणं सर्वोपकारिणं विषयं सङ्क्षेपेण प्रतिपादयन्तं पञ्चसायकाख्यं ग्रन्थमत्युपयोगिनमितिमत्वा सार्वजनिकसौलभ्याय प्रतिकाशयिषुभिः "पञ्जाबसंस्कृतपुस्तकालयाऽध्यक्ष मोतीलालबनारसीदासमहोदयैः समभ्यर्थितोऽहं प्राप्तपुस्तकचतुष्टयाऽऽधारेणाऽस्य शोधनकर्मणि प्रावर्तिषि। पुस्तकचयप्रेषकमहोदया डा. श्रीपाद कृष्णबेल्वलकर महाशयाः शतशो धन्यवादपुरस्सरमभिनन्द्यन्ते ॥

"तेषां नामानि प्राप्तिस्थानानि च यथा--

क. संज्ञितम् पूनानगरस्थ डाक्टर भण्डारकर संस्थापित प्राच्यान्वेषणसंस्था संग्रहालयात्प्राप्तम्।

ख संज्ञितम् ,, ,, ,, ,,

ग संज्ञितम् ,, ,, ,, ,,

घ संज्ञितम् बीकानेरस्थ राजकीय पुस्तकालयात्प्राप्तम्--

अपि च तत्र २ पाठान्तराणि प्रादर्शयम्। आदौ विषयसूचीम्, अकारादिक्रमेण च तत श्लोकसूचीम्, अन्ते च पारिभाषिकशब्दानां सूचीं न्यवेशयम्।

नेदं सपरिश्रमं कृतेऽपि शोधने शुद्धपुस्तकाभावेन, मदज्ञानेन, अक्षरयोजकादिदोषेण वा जातानि स्खलितानि श्रीमद्भिः प्रकाशदृष्टि-गतानि भवन्ति संशोधनीयानि, विलोकनीयानि चादर्शीयविषयसङ्ग्रह-स्थानि, आकलनीयानि च कालिकलावैलक्षण्यानि —

इति निवेदयति

लाहौर •
१४ १०-७७

विदुषांवशंवद
[गढवालजनपदान्तर्गत श्रीनगरोपवर्ति—
"खोला" ऽऽख्यग्रामवास्तव्य]
घिलडियालोपाह्व सदानन्द शास्त्री

अथ पञ्चसायकस्य विषयाणामनुक्रमणिका ।

प्रथमःसायकः ।

अकारादि क्रमेण पद्यानामनुक्रमणिका ।

इति पद्यानामनुक्रमणिका ॥

पञ्चसायकस्थपारिभाषिकशब्दानां सूची ।

अवशिष्टाःशब्दाः

श्री गणेशाय नमः ।

पञ्चसायकः

प्रथमः सायकः

रतिपरिमलसिन्धुः कामिनीकेलिबन्धु-
र्विहितभुवनमोदः[1] सेव्यमानप्रमोदः ।
जयति मकरकेतुर्मोहनस्यैकहेतु-
र्विरचितबहुसेवः कामिभिः कामदेवः ॥१॥

"ग्रन्थकर्तुः परिचयप्रदर्शनम्-

अस्ति प्रत्यह मर्थितापहरणे श्रीत्यक्तदीक्षागुरुः[2]
श्रीकण्ठार्चनतत्परो भुवि चतुष्षष्टेः कलानां निधिः ।
संगीतामृतमत्प्रमेयरचनाचातुर्यचिन्तामणिः
प्रख्यातः कविशेखरार्चितपदः श्रीज्योतिरीशः कृती ॥२॥

---

(१) "विहितमदनमोदः" इति गपुस्तकस्य पाठः । (२) "श्रीमानेषमहीपतिर्गिरि
गुणगणादाज्ञ पूजार...?" इति कभजिन पुस्तकस्य पाठः ।

"पूर्वाचार्याणा मुल्लेखः-

दृष्ट्वा मन्मथतन्त्र मीश्वरमतं वात्स्यायनीयं मतं
गोणीपुत्रक मूलदेव भणितं बाभ्रव्यवाक्यामृतम् ।
श्रीनन्दीश्वररन्तिदेवभणितं क्षेमेन्द्रविद्यागमं
तेनाऽक्लृप्यत[३] पञ्चसायक इति प्रीतिप्रदः कामिनाम् ॥३॥

[१] "अथ जातिसमुद्देशः-

"तत्र नायकस्य लक्षणम्-

साचारः करुणामयः कृतमति र्वादावदाताशयः
काम्यः कामकलानिधिः सुवचनः स्त्रीणां मतो सुन्दरः ।
आढ्यो नीतिपटुः स्वर्मीच कुतुकी शूरः कुलीनो युवा
संक्षेपा दिह नायको निगदितः संगीतशिक्षान्वितः ॥४॥

"पीठमर्दस्य लक्षणम्-

आचारे विनये नये च सुकृतो तौर्यत्रिकेऽकृत्रिमः[४]
शास्त्रे कौतुकशिल्पनाटकोविधौ नानाकलाकौशले ।
ऊहापोह समस्तनर्मघटना भावेङ्गितज्ञः पटुः
मन्त्रज्ञ स्थिरसौहृदः प्रवचनः स्या त्पीठमर्दः सदा ॥५॥

"पद्मिन्याः स्वरूपम्-

सम्पूर्णेन्दु मुखी विलोल नयना पीनस्तनी दाक्षिणा-

---

(३) तेनाक्लृप्यत" इति घपुस्तकीय पाठान्तरम् ।
(४) "कृत्रिमे" इति कपुस्तकीय पाठान्तरम् ॥

मृद्वङ्गी विकचारविन्दसुरभि: श्यामाऽथ गौरद्युतिः ।
अल्पाहाररता विलासकुशला हंसस्वना मानिनी
लज्जालु र्गुरुदेवपूजनरता स्या न्नायिका पद्मिनी ॥ ६ ॥

चित्रिण्याः स्वरूपं दर्शयति-

श्यामा पद्ममुखी कुरङ्गनयना चामोदरी वल्मला
संगीतागमवेदिनी वरतनु स्तुङ्गस्तनी शिल्पिनी ।
विद्यालापरता मतङ्गजगति र्माधन्मयूरस्वना
विज्ञेया कविशेखर प्रणयिनी चित्रस्वना चित्रिणी ॥ ७ ॥

"शङ्खिन्याः स्वरूपं निरूपयति-

तन्वङ्गी कुटिलेक्षणा लघुकुचाऽऽभोगा मदावेशिनी
प्रायो दीर्घकचा स्वभावपिशुना कष्टोपभोग्या रतौ ।
पिङ्गा लोलगतिश्च घर्घररवा रक्ताम्बराल्हादिनी
नानास्थाननखप्रदान रमिका सेयं मता शङ्खिनी ॥८॥

"हस्तिन्या स्वरूपम्-

पीना स्वल्पतनु र्भृशं मदुगतिः क्रूरा नमत्कन्धरा
स्तोकापिङ्गल कुन्तला पृथुकुचा लज्जाविहीनानना ।
बिम्बोष्ठी यदुभोज्यभोजनरुचिः कष्टैकसाध्या रतौ
गौराङ्गी करिदानगन्धिमदन स्थाना मता हस्तिनी ॥९॥
"पद्मिन्यादीनां नायिकानां सुरतोचिता स्तिथयो निरूप्यन्ते-

ग्रह्मास्येन्दु शराचिंसङ्ख्य-तिथयः ख्याता नलिन्या रते
पौलस्त्यास्यरसाष्टभास्कर तिथिप्रीता भवे चित्रिणी ।
रुद्रानङ्ग तुरङ्ग शम्भु तिथिभिः स्या च्छाङ्खिनी मोदिता
शेषाः स्युः सुरतोत्सवेषु करिणीजातेः स्त्रियाः प्रीतये॥१०॥

॥ इति जाति समुद्देशः ॥

(२) अथ चन्द्रकलासमुद्देशः—

अथ सर्वसामान्यां चन्द्रकलां निरूपयति

अङ्गुष्ठे चरणे च गुल्फ-वलये जानुद्वये जङ्घयोः
नाभौ वक्षसि कक्षयो र्निगदित-कण्ठेकपोलाधरे ।
नेत्रे कर्ण युगे ललाटफलके मौलौ च वामभ्रुवा
मूर्ध्वाध श्चलनक्रमेण कथिता श्चान्द्रीकलाः पक्षयोः ॥११॥

अथ प्रकारान्तरेण चन्द्रकला निरूपणम्—

सीमन्ते नयनेऽधरे च गलके कक्षातटे चूचुके
नाभौ श्रोणितटे मनोभवगृहे जङ्घातटे पिण्डके ।
गुल्फे पादतले तदङ्गुलितलेऽङ्गुष्ठे च तिष्ठत्यसौ
वृद्धिक्षीणतया समं शशिकलालीलाकरो योषिताम् ॥१२॥

अथ चन्द्रकलादीपनार्थे
"तत्तदङ्गेषु किं किं कार्यमिति निरूपयति—

मौलौ कुन्तलकर्षणं नयनयो राचुम्बनं गण्डयो—

(१) "रत्नानाग" इति ख पुस्तके लिखितम् ।
(२) "चाहुके" इति ग पुस्तकीय पाठान्तरम् ।

दन्तेनाधरपीडनञ्च सुमहत् स्फोटोञ्च नाम्ना शनैः ॥
कक्षाकण्ठ कपोल मण्डल कच श्रेणीषु देया नखाः
सीमन्ते लिखनं करं रुरमिजा गृहीत गाढं ततः ॥१३॥
कुर्यातविरतं मनोभवगृहे मातङ्गलीलायितं—
जान्वङ्गुष्ठ पदोरु गुल्फ कलनं चाऽन्योन्यतः कामिनोः ।
इत्येवं कथितः प्रदेशकलनादिन्दोः कलादीपनं
कर्तव्यश्च नरै-नं विस्तरभया दृष्टः प्रपञ्चोऽखिलः ॥१४॥

॥ इति चन्द्रकला समुद्देशः ॥

[१]अथ पद्मिनीचन्द्रकलासमुद्देशः—

गाढालिङ्गन पूर्वकं कररुह रालिख्य जङ्घा स्थलीं
दत्वाघ्नन्म नखान्नितम्बफलके पार्श्वेच पृष्ठोदरं ।
सीत्कारध्वनि जागरूक पुलका माद्ये दिने पद्मिनी
मित्थं चन्द्रकलाविदः स्ववशतां कामानयेयु स्त्रियम् ॥१५॥

अथ द्वितीयायां तिथौ पद्मिन्या वशीकरण प्रकारं निरुपयति—

आचुम्ब्याऽधरपल्लवं स्तनमुखे नखालिके पार्श्वयोः
मूर्द्धान्ते जघनस्थलोरुफलके कृत्वा नखालेखनम् ।

(१) स्पंदां चरेद्य मित्यर्थ ।
"तुम्बाञ्च" इति पाठान्तरम् । (२) आद्ये दिने प्रतिपत्तिथाविति भाव ।
(३) "कामिनीषु" इति पपुस्तकस्थं पाठान्तरम् ।

मर्पन्तो नखरैः पदाम्बुजयुगं कृत्वा कुरङ्गीदृशं
संसेव्याविरतं प्रवुद्धमदनां कुर्युः द्वितीयादिने ॥१६॥

"अथ चतुर्थ्यां तिथौ वशीकरणोपायं दर्शयति

"श्लिष्ट्वा गाढतरं निपीड्य च कुचौ पीत्वा च दन्तच्छदं
वामोरौ करजक्षतं भुजलता मूले विशेषात्पुनः ।
मायूराङ्किकमर्द्धचन्द्रछुरित प्रायान् नखानादरात्
दद्यु र्वाह्यरतोपचारचतुराः प्राय श्चतुर्थ्यां तिथौ ॥१७॥

"पञ्चम्यां तिथौ पद्मिन्याःसद्यः द्रावणोपायं दर्शयति

"विम्बोष्ठं परिचुम्ब्य दक्षिणकरेणाऽऽकृष्य केशोच्चयं
स्वच्छन्देन विमृश्य चूचुकयुगं चुम्बन् प्रियां भावयेत् ॥
आमृश्यात्करजैः सखेलपुलकं भूयो नितम्बस्थलीं
पञ्चम्यां द्रवतां नयेत्कमलिनी मित्याह वात्स्यायन ॥१८॥

इति पद्मिनी चन्द्रकलासमुद्देशः ॥

"अथ चित्रिणी चन्द्रकला समुद्देशः—

दशम्यां तिथौ चित्रिण्या वशीकरणोपायं निरूपयति

"चुम्बित्वालक मुन्मदः कररुहै रालिख्य वक्षोजकं
श्रोणी पृष्ठ भुजादिकेषु जघन स्त्यानोरुयुग्मस्थलीम् ।
पाणिभ्यामुपगूहयन् स्वरमणीं कान्तो दशम्यां तिथौ
कन्दर्पं प्रतिवोध्य चन्द्रकलया कुर्यान्निजां चित्रिणीम् ॥१९॥

(१) "सघोरू" इति गपुस्तके लिखितम् । (२) "भुजास्य" इति गपुस्तके दृश्यते ।

"पष्ठयां तिथौ चित्रिण्या द्रावणोपायं प्रदर्शयति

श्लिष्ट्वा कन्धरकन्दलीं भुजलतापाशेन गाढं ततः
पायं पाय मजस्र मुत्पलदृशां वक्त्रारविन्दामवम् ।
नाभीकण्ठनितम्ब मंगमलय व्यापार पारंगमैः
पष्ठ्यां चन्द्रकलाकलापनिपुणै र्देया नखाःसर्वतः ॥२०॥

अष्टम्यां तिथौ चित्रिण्या द्रावणविधिं निरूपयति

"ग्रीवायां परिरभ्य गाढ मसकृन्नाभिं नखै रालिखन्
दन्तोष्ठं परिपीडयन् कुचतटीं चुम्ब न्स्तनाक् ताडयेत ॥
मानन्दं स्मरमन्दिरे करिकरक्रीडायितं कुर्वता
नेतव्या तरुणी स्वकीयवशतां चण्डी तिथौ कामिनी॥२१॥

"सप्तम्यां तिथौ चित्रिण्या वशीकरणोपायं दर्शयति

आलिङ्ग्य प्रममं कपोलनयनश्रोणिश्रुतीश्चम्बयेत्
स्थानेष्वेषु नखप्रदान कुशलो दत्वा नखान्निर्दयम् ।
दष्ट्वा चाधरपल्लवं कुचयुगञ्चा कृष्य केशान् दृशो
रुन्मेषं विदधीत मीन्कृतजुषो भानोर्मिथो नायकः ॥२२॥

इति चित्रिणी चन्द्रकला समुद्देशः ॥

'अथ शंखिनी चन्द्रकला समुद्देशः—

विष्णुतिथौ शंखिन्या वशीकरणोपायमाह—

कंचा मुद्ध्रमित विलिरूप्य करजं गलिङ्गय दोर्म्यां मृदु

---

(१) माम्या मिति व पुस्तके न पुस्तके च दृश्यते ।

गात्रे श्चोरसिजौ निपीड्य सुतरां विष्णो स्तिथौ चन्द्रवित् ।

"त्रयोदश्यां तिथौ तस्या द्रावणोपायं निरूपयति

आचुम्ब्येच कपोलकण्ठगलके मृद्नन्नुरोजद्वयं
कन्दर्पस्य तिथौ नखक्षतिवशात् प्राक् शङ्खिनीं द्रावयेत् ॥२३॥

भानुतिथौ शंखिन्या वशीकरणोपायं निरूपयति

न्यादष्टोष्ठपुट' कपोलनयनं श्रोत्रं नखै रालिखेत्
सान्द्रानन्द निगूढ कण्ठ वलयं भानोस्तिथौ भामिनीम् ।

चतुर्दश्यां तिथौ तस्या द्रावणोपायं दर्शयति

आघातं नखरैश्च तत्र चरण ग्रीवाकुचोर· स्थले
कृत्वाऽऽलिख्य च भूतनाथदिवसे कुर्यात्सुधी विह्वलाम् ।२४।

इति शंखिनी चन्द्रकला समुद्देशः ॥

"अथ हस्तिनी चन्द्रकला समुद्देशः

'गिरिजा तिथौ हस्तिन्या वशीकरणोपायं दर्शयति

"आकण्ठं परिरभ्य दोर्लतिकया निष्पीय वक्त्राम्बुजं
कक्षाश्च स्तनमण्डलोदरतटीं चञ्चन्नखै रामृशन्
चोणी भृत्तनयातिथा वथ मुहु कामालयं संस्पृशन्
संस्पृश्या धर पल्लवं ग्रह तिथौ कुर्याद् द्रुतां हस्तिनीम् ॥२५॥

---

(१) गृाढांमिनि क पुस्तके लिखितम् ।
(२) "सेवेत् ,, र संज्ञक पुस्तकस्य पाठ । (३) "विह ,, इति क पुस्तके लिखितम्

पूर्णमास्या ममावस्यां च तिथौ हस्तिन्या द्रावणोपायं प्रदर्शयति—

सम्पूर्णेन्दुतिथौ परिच्चगदिने तस्यैव तुल्या तिथि
स्तस्या मेव वशीकृता शशिकलासम्बोधनैः कामिनी।
कामागारचुचूलिकासु कर्जदन्तैश्च दन्तच्छदे
गण्डेऽपि परिचुम्बनैश्च विविधैरित्याह नन्दीश्वरः॥ २६॥

इति हस्तिनीचन्द्रकला समुद्देशः॥

इति चन्द्रकलासमुद्देशः॥

पद्मिन्यादीनां नायिकानां सुरतोचितसमय मपवर्णयति।

"कामिन्याः कथित श्चतुर्थचरणःकालो नलिन्या रते
प्रारम्भप्रहरे प्रयाति सुरतं चित्रप्रियां चित्रिणीम्।
शङ्खिन्याः समुदीरितः कविवरै र्याम स्तृतीयो मतो
मातङ्गी द्रवतामुपैति सुरतं नक्तंदिनस्यार्द्धयोः॥ २७॥

"पद्मिन्या रात्रिसुरत मकिञ्चित्करमिति दर्शयति।

गुणयति न पुमांसं पद्मिनी क्वापि रात्रौ,
निधुवनमिति तस्यां नैव किञ्चित् प्रयोज्यम्।

शिशुरपि यदि कान्तां वासरे ता मुपेयात्,
विकसति रवियोगात् सा हठात्पद्मिनीव ॥ २८ ॥

अथेदानीं बाभ्रव्यमूलदेवयो र्मतान्तर मत्राभिधीयते।

"[1]सत्वसमुद्देशः ।

देवसत्वाया लक्षणम् ।

त्रिवलिवलितमध्या कम्बुकण्ठी विदग्धा,
कमलसुरभिदेहा केतकीगर्भभव्या ।
शुचिचरितविचित्रा शीलसन्तोषयुक्ता,
सुललितपिकवाणी स्यादियं देवसत्वा ॥ २९ ॥

गन्धर्वसत्वायाः स्वरूपं निरूपयति ।

चटुलचपलदृष्टि र्नृत्यगीतादिदक्षा,
जनितविविधतुष्टि र्गन्धमाल्यानुरक्ता ।
शिशिरसुरभिमासक्रीडनप्रेमपात्री,
भवति रुचिरमूर्तिः सैव गन्धर्वसत्वा ॥ ३० ॥

यक्षसत्वाया लक्षणम् ।

गुरुकुचयुगभारा गौरदेहाऽतिदेहा
तरुणहरिणनेत्रा कोपना वीतलज्जा ।
विविधमधुरभोज्या मत्स्यमांसानुरक्ता,
मुनिभिरियमलक्ष्या यक्षसत्वा प्रदिष्टा ॥ ३१ ॥

---

(१) क सञ्ज्ञक पुस्तके ग सञ्ज्ञक पुस्तके च सत्वसमुद्देशो न पठ्यते ॥

प्रेतसत्त्वायाः स्वरूपम् ।

चरविहरणविज्ञा रात्रिसञ्चारधीरा,
मलिनपिशुनचित्ता कुत्सिताहारचेष्टा ।
विकृतवदनचन्द्रा कृष्णवर्णाऽतिखर्वा,
मलिनवसनरक्ता कीर्तिता प्रेतसत्त्वा ॥ ३२ ॥

इति सत्त्वसमुद्देशः ॥

इति कविशेखर ज्योतीरवराचार्य विरचिते पञ्चसायके
जात्यादि निरूपणो नाम प्रथमः सायकः ॥

"अथद्वितीयःसायकः ।

अथ रतिभेदसमुद्देशः

अथ गुह्यप्रमाणभेदेन नायकनायिकयो भेदप्रदर्शकं
वात्स्यायनीयं मत मवतारयति

"आयामैः परिणाहकैश्च पुरुषा लिङ्गै वराङ्गैः स्त्रियः
ज्ञातव्यास्तु रसग्रहारत्य सर्वख्याताङ्गुलैः सर्वतः ।
जात्यातेऽपि शशा वृषाश्च तुरगाः प्राज्ञैःस्मृतास्ताः परं,
मृगयश्वाकरिणीति विस्तरभयात् संक्षिप्य निरूप्यते ॥१॥

अथ नायकनायिकयोः समसुरत माह ।

शशकहरिणपत्न्यो गोतुरङ्गयो स्तथैव
हयगजपतिपत्न्यो रेकरूपं रतं स्यात् ।

---

(१) "अयायादि" इति क पुस्तके लिखितम् । (२) "[illegible]" इति [illegible]
पुस्तकेषु पाठान्तरम् ।

इह भवति नितांतं प्रीति रन्योन्ययोगात्
अपरमण मशक्यं स्त्री कथं स्वीकरोति ॥ २ ॥

उच्चादिस्वरूपेण सुरतस्य षड् भेदान् दर्शयति।

तत्र उच्चरतस्य नीचरतस्य च भेदद्वयं निरूपयति।

मृगी वृषश्चेत् वृषभी तुरङ्ग मेतद्द्वयं तूच्चरतं वदन्ति।
अश्वा शशं गोःकरिणीश्चवैतन्नीचद्वयं तुष्टिकरं न यूनोः ॥३॥

अत्युच्चातिनीचरतयोः स्वरूपं दर्शयति ।

मृगी हयं हस्तिवधू शशञ्चेदत्युच्चनीचं सुरतं वदन्ति।
प्राणप्रभेदेऽपि न च द्रवन्ति तस्मिन्न तृप्यन्ति नितम्बवत्यः॥४॥

रताना मुत्तममध्यमाधमत्वं निरूपयति।

स्त्रीपुंसयोः साम्यतरं प्रशस्तं मध्यद्वयं मध्यममामनन्ति ।
अत्युच्चकं वाप्यतिनीचकम्वा निन्द्यं रतज्ञैः सुरतं प्रदिष्टम् ॥५॥

रतानां प्रीतिजनकत्वादिकं वर्णयति ।

प्रीतिः समा स्यात् सुरते समाख्ये-
नीचद्वये योषित एव तुष्टिः।
अत्युच्चकं स्त्वतिनीचकंवा
तुष्टि र्न यूनां नच सुन्दरीणाम् ॥ ६ ॥

इदानीं प्रचण्डादिभेदेन सुरतस्य त्रैविध्यं दर्शयति।

---

[१] अपरमण मशक्य इति क पुस्तके दृश्यते ॥

(२) "अत्युच्च मेतद् द्वितयं वदन्ति" इति क‍ंजक पुस्तके, गपुस्तके च दृश्यते

(३) अस्य पद्यस्य पूर्वभागः ग पुस्तके न दृश्यते ।

प्रचण्डवेग स्त्वथ मध्यवेगस्तथापरः स्याल्लघुनामधेयः ।
पुंस स्तरुण्या उभयोरपीह त्रिधा कवीन्द्राः सुरतं वदन्ति ॥७॥

इति रतिभेदसमुद्देशः—

अथ पुरुषजातिसमुद्देश –

तत्रादौ शशजातीयकानां नायकानां स्वरूपं निरूपयति—

दीर्घाक्षाः सूक्ष्मदेहा लघुसमदशना लम्बकर्णाः सुवाचो
ग्रीवायां जानुदेशे करचरणतले कालिमानं वहन्तः ।
अल्पाहाराः सुशीला दिनमधिशयिनः कान्तिमन्तो धनाढ्याः
क्रीडावन्तो विनीता लघुतरसुरताः पुण्यभाजः शशाःस्युः॥८॥

अथ मृगजातीयकानां नायकानां स्वरूपंवर्णयति

सुचारुकेशो मृदुवाक् सुवेशः
सुदीर्घकण्ठ श्चपल: सुनेत्र: ।

---

(१) पञ्चसायककविविरचिते रतिरहस्ये तु प्रचण्डादिवेगेन नवधारत मित्युक्तम् यथा—"मन्दमध्यमचण्डाः स्युर्वेगात उभयं तथा । वेगः कामुकता ज्ञेयस्तेनापि नवधा रतम्" इति ॥ अस्यायमाशयः -

मन्दवेगयोर्यूनो. सङ्गम एक रतम । मध्यवेगयो यूनोः सङ्गमेऽप्येकंरतम् । प्रचण्ड वेगयो यूनो सङ्गमेऽप्येकंरतम । एवं त्रीणि रतानि । मन्दवेगयायुवत्या सह मध्य वेगस्य यून: सङ्गमे चैकं रतम । मध्यमवेगया युवत्या मन्दवेगस्य यून सङ्गमेऽप्येक रतम । एवं पञ्चरतानि । मन्दवेगयाऽङ्गनया चण्डवेगस्य नरस्य सङ्गमे चैकं रतम । मध्यवेगयाऽङ्गनया चण्डवेगस्य नरस्य सङ्गमे चैकं रतम । चण्डवेगयाऽङ्गनया मध्यवेगस्य पुरुषस्य सङ्गमेचैकरतम । चण्डवेगया युवत्या सह मंदवेगस्य पुरुषस्य सङ्गमे चैकं रतम, इति पूर्वेषां गणनया नवधा रतमिति ॥

(२) करकमल इति क पुस्तके लिखितम ।

(३) इदं पद ख पुस्तके न लिखितम ।

सुरक्तपाणिः समदन्तपङ्क्तिः
सौभाग्ययुक्तः कथितो मृगोऽयम् ॥

अथ वृषभजातीयकानां नायकानां लक्षणं प्रतिजानीते—

"स्फारगकाराः मदर्पाः सुरतरसकलालम्पटाः सुन्दराङ्गाः
व्यूढोरस्काः सुरूक्षाः सुसमजठरिणो मांसला लोलनेत्राः।
अत्यन्तप्रौढवाक्या, परिलघुधृतयः क्रोधना मध्यवेगा
उष्णाणो लिङ्ग मीषत्पंचितततनवमितं रङ्गुलीकैर्वहन्ति ॥ ९ ॥

अश्वजातीयकानां नायकानां स्वरूपं निरूपयति—

कार्ये हृष्टा बलिष्ठाः सितसमदशनाः पीवरास्फोरवक्त्रा
ग्रीवाबाहूरुदीर्घाः परहितनिरताः सात्विकाः स्निग्धवाचः।
निर्लज्जाश्चारुशीलाः पृथुतरगतयश्चण्डसम्भोगरक्ता
अश्वा लिङ्गं वहन्तो युवतिजनरता भानुसङ्ख्याङ्गुलीकम्॥१०॥

इति पुरुषजातिसमुद्देशः॥

अथ स्त्रीजातिसमुद्देशः—

तत्र हरिणी जातीयकानां स्त्रीणां स्वरूपं निरूपयति

मृद्वङ्गी दीर्घनेत्रा वरबिसलतिकाकोमला दीर्घबाहुः

---

(१) अत्यन्तप्रौढवाक्या इति क्वचित् पुस्तके न पुस्तके च निर्गतम्
(२) ईषत्गुणनवमितं इति पाठान्तर मपुस्तके दृश्यते।
(३) "वानरा स्याधराः इति मं पुस्तकीयं पाठान्तरम्।

शोणाम्भोजाभिरामं वहति करयुगं चोदिमध्या सुकेशी ।
सुश्रोणिः कम्बुकण्ठी पृथुकुचयुगला या वहत्यङ्गुलीकैः
पद्मिभिः कन्दर्पगेहं कथयति हरिणीं ता मिह ज्योतिरीश ॥११॥

अथ वडवाजातीयकानां स्त्रीणां स्वरूपं निरूपयति

व्यानिम्नोत्तुङ्गशीर्षा बहुतरकपिशस्थूलकेशप्रचारा
चञ्चन्नीलाम्बुजाक्षी सुललितवदना तुङ्गवक्षोजभागे ।
गम्भीरावर्तनाभिर्वलिभि रुपगता श्रोणिभागलमाङ्गी
मेयं रन्ध्राङ्गुलीकं वहति स्मरगुहारन्ध्रकं वै तुरङ्गी ॥ १२ ॥

अथ हस्तिनीजातीयकानां नायिकानां स्वरूपं दर्शयति

"स्थूलाङ्गी स्थूलगण्डा लघुतरनयना स्थूलनीलाल्पकेशा
बिम्बोष्ठी पीनबाहुः कठिनगुरुकुचा हीनपर्वातिदुष्टा ।
निर्लज्जा रामभोगे स्मरलितवदना सर्वदा कष्टसाध्या
निर्दिष्टा हस्तिनीयं वहति गविसमं स्थूलैर्गुह्यदेशम् ॥ १३ ॥

इति स्त्रीजातिसमुद्देशः ॥

अथ स्त्रीणां वयोलक्षणसमुद्देशः–

अवस्थाभेदेन नायिकानां बालादिसंज्ञात्वं निरूपयति

षोडशवर्षा बालामित्यालपन्ति धीमन्तः ।
त्रिंशत्यब्दा तरुणी त्रिशदूर्ध्वं प्रौढा ततः परं वृद्धा ॥ १४ ॥

(१) "स्त्रीजातिसमुद्देशः [illegible] पुस्तके [illegible]
पुस्तके [illegible] ।
(२) [illegible] ।"

अथ तासां स्वभावलक्षण मुपदिशति ।

"बाला नूतनसङ्गमे रतिकरी सान्द्रान्धकारे भवे
दालोके सुख मातनोति तरुणी सम्भोगलीलाविधौ ।
आलोकेऽपि सुखायते सरभसं प्रौढ़ा तमिस्रेऽङ्गना
वृद्धा जीवितहारिणी न कुरुते कुत्रापि मौख्यं मनाक् ॥१५॥

इति वयोलक्षणसमुद्देशः ॥

"अथ देशविशेषलक्षणसमुद्देशः

"अथ देशभेदेन स्त्रीणां स्वरूपं निरूप्यते—

"रूक्षाङ्गी बहुवादिनी चलमतिर्गीतप्रिया वालला
शैलाम्भोनिधिपार्श्वदेशवनिता प्रायो भवेदीदृशी ।
वर्षायां कुसुमाकरे च बहुशः मेव्या पुनः प्रीतिदा
गुर्वाहारसुगन्धमाल्यवसनस्निग्धाङ्गरागादिभिः ॥१७॥

अथ सौराष्ट्रकलिङ्गदेशप्रभवाणां स्त्रीणां स्वरूपं-निरुपयति—

"गूढग्रन्थि रहर्निशं हि मकले गात्रे वहत्यच्छता
मम्भोजप्रभवाऽरुणोत्पलकरा शीतालये प्रेयसी ॥
सौराष्ट्री च कलिङ्गदेशयुवतिः कामं भवेत् पित्तला

---

(१) बहुर्विनी „ इति पुस्तकीय पाठान्तरम् । (२) "शीतप्रिया" इति ॥ पुस्तके लिखितम् । (३) "सम्भोगागमपुष्पगानमग्ने" इति पुस्तकीयं पाठान्तरम् ।
(४) "सम्भोगमग्ग" इति पुस्तकीयं पाठान्तरम् ।

हेमन्ते शिशिरे नरैरनुदिनं सेव्या यथाकाङ्क्षया ॥१७॥

"अथ वङ्गादिदेशप्रभवाणां स्त्रीणां लक्षणं लक्षयति–

'ज्ञेया कोकिलकाकलीकलरवा मेधस्विनी शीतला
निद्रालुश्च शिरीषकोमलतनु स्निग्धानना श्लेष्मला ।
वंगश्रीहट्टकामरूपतरुणी शीतादिकाले विना
गन्तव्या शरदि प्रकृष्टमदना ग्रीष्मे नरं राद्दता ॥१८॥

"अथ मध्यदेशीयानां स्त्रीणां स्वरूपं निरूपयति

शुचिचरितविचित्रा चित्रसम्भोगमिश्रा
नरवदशनविरक्ता शिल्पशिक्षानुरक्ता ।
स्थिरमतिनिजबन्धुः काममर्वस्वसिंधु
भवति रुचिरवेशा कामिनी मध्यदेशा ॥१९॥

अथ गौडदेशीयस्त्रीणां लक्षणं दर्शयति

करकुचकरजाताश्लेषविन्यासदक्षा
सकलसुरतसिन्धु ज्ञानवैराग्यदक्षा ।

(१) "शीतादिना मन्त्री ,, इति ग पुस्तके दृश्यते ॥
(२) "स्थिरमतिनिज बन्धु" इति कपुस्तकीय पाठ ॥

(३) मदुवचनविभागा कामनानगरागा
विगतरमणभीति कोकिलालापगीति. ।
द्रवति झटिति कान्ता चित्रसम्भोगशान्ता
रमयति किल कौली कार्तिता वंग गौडी ॥

"करकुच"–इति पद्यस्यान्ते कखङ्कपुस्तके गणङ्कपुस्तके पद्यमेतदधिकं पठ्यते ।

न लघुं न बहुवेगा प्रायशः कामरक्ता
रमयति मधुराल्पं सुन्दरी हन्त गौडी ॥२०॥

"अथ मालव चोलदेशीयाङ्गनानां स्वरूपं दर्शयति

"करतलहतितुष्टा बाह्यसम्भोगहृष्टा
चिरनिधुवनसाध्या मालवी धूर्त्तवाक्या ।
सुखयति सुखवेगा व्यञ्जितानङ्गरागा
चपलपिशुनलोला स्यादियं चोलवाला ॥२१॥

"अथगुर्जरदेशीयानां स्त्रीणां स्वरूपं दर्शयति

"कुवलयदलवर्णा चारुनाटङ्ककर्णा
चकितहरिणनेत्रा फुल्लराजीववक्त्रा ।
लघुनिधुवनरक्ता कष्टसम्भोगसक्ता
सुललितगतिरेषा गुर्जरी चारुवेषा ॥२२॥

अथ सिन्धुदेशीयस्त्रीणां लक्षणं प्रतिपादयति

"अमलवलितदृष्टि दिव्यरूपाङ्गयष्टिः
कठिनमदनवेगा दुःखसाध्या प्रयोगे ।
विरमति सुरतान्ते कोपमायाति कान्ते
विविधपुरुषलोला सैन्धवी दुष्टशीला ॥२३॥

अथ कौशलावन्तिकान्ध्रदेशीयानां स्त्रीणां स्वरूपं दर्शयति

"पुलककरजदात्री दुष्टवाक्याभिधात्री

---

(१) "रमयति [illegible] कामिना [illegible]" इति पुस्तकेषु [illegible] पाठः ॥
(२) "अनङ्गशालिनी"—इति ग पुस्तके दृश्यते । (३) "दुःखसाध्या प्रयोगे" इति क पुस्तके पाठान्तरम् । (४) "सिन्धवी" इति क पुस्तके [illegible] ॥

"अथ लाटकर्णाटदेशीयानां स्त्रीणां स्वरूपं वर्णयति

"गाढं संश्लिष्य कण्ठे लिखति कररुहैः सर्वतःकान्तदेहे
केशेष्वाकृष्य चुम्बत्यधर मविरतं मुष्टिघातं ददाति ।
तृप्तिं नो याति शीघ्रं द्रवति नच रते चण्डवेगप्रगल्भा
ज्ञातव्याः पण्डितेन्द्रै रतिललितरति लाटकर्णाटनारी ॥२॥

अथ पूर्वार्द्धेन म्लेच्छाङ्गनानां पार्वतीयानाञ्चो त्तरार्द्धेन काश्मीरादिदेशीयानाञ्च स्त्रीणां स्वरूपं निर्दिशति

"दुष्टा दुर्गन्धदेहा पशुसमसुरता श्चुम्बनाश्लेषहीनाः
सेर्ष्या म्लेच्छाङ्गना स्यु र्लघुरतनिरताः पार्वतीयाश्च नार्यः
काश्मीराभीरमध्या सकलरसकलामोदहन्त्री नितान्तं
साध्या देशानुसारादिहपटुमतिभि र्योषितः सर्वदैव ॥२६॥

"अथ शशिकलाबोधनजातितत्वादि ज्ञानस्य फलं दर्शयति—

"ज्ञाते स्त्वत्वं समस्तं निखिलशशिकलाबोधने सत्वशुद्धिं
मृग्यादीनां वशित्वं मदनरसकलाकौतुकञ्चाप्यशेषम् ।
इत्थं यः कामिनीनां कलयति चरितं देशसात्म्येन सम्यक्

(१) केशाश्लेषनसम्रव्राणा इति ॥ पुस्तकान्तर पाठा तरम् ।
(२) म्लेच्छाङ्गना स्यु इति च पुस्तकान्त पाठा तरम् ।
(३) काश्मीराभीरमध्या इति च पुस्तकान्तर पाठान्तरम् । तत्र न समाचीनाता"
इति भाति ॥

यावत्तावत्न तस्याः प्रभवति हृदये प्राणनाथः सुखाय ॥२०॥

इति देशविशेषस्त्रीलक्षणसमुद्देशः ।

"अथयोनि स्वरूपसमुद्देशः—

"अथ योने श्चातुर्विध्यं निरूपयति—

"स्पर्शेन पङ्कजसमस्तरुणीजनाना
मभ्यन्तरे च गुटिकासमर्म एव कोपि ।
योनि भवेदथ वलिप्रकरावकीर्णो
गोजिह्विकासुसदृककर्कशगर्मदेश ॥३१॥

"अथ योनीना मुत्तममध्यमाधमत्वं दर्शयति—

अत्युत्तमः प्रकथितः प्रथम कवीन्द्रै
मध्यश्च मध्यमविध किल सम्प्रदिष्टः ।
शेषद्वयं मदनकेलिकलारसज्ञै
र्निन्द्यं मदैव कथितं सुरतोत्सवेषु ॥३२॥

इति योनिस्वरूपसमुद्देशः ॥

"अथ सामान्यकर्मसमुद्देशः—

स्त्रीणां कामाधिक्यं प्रतिपादयति—

वन्हि र्न शान्ति मुपयाति कदापि काष्ठै
नाम्भोनिधि र्विरमति प्रचुरै पयोभि ।
नाप्यन्तको जगति जन्तुभिरेति तृप्तिम्
वामापि नैव पुरुषैः खलु याति तोषम ॥ ३३ ॥

"तस्मा न्नरेण रतिरागविचक्षणेन
माया मुपास्य सकलां स्वरीरसाध्याम् ।
तासां मनोहरणमेव परं विधेयं
नो वेद कोऽपि हृदयं किमु कामिनीनाम् ॥३४॥

इति सामान्यकर्मसमुद्देशः ॥

निसर्गजायाःप्रीतेः स्वरूपम् ।

"नाभ्यासतो नच भवेद् विपयाभिमाना
जन्मान्तरीयसहजा पुरुपस्य नार्या ।
प्रीतिः परस्परतया हृदयावनद्धा
नैसर्गिकीति कथिता कविशेखरेण ॥ ३५ ॥

विपयजायाः प्रीतेः स्वरूपम्।

"स्रकचन्दनाम्बरमनोहरभक्ष्यभोज्यं
नानाविधं रुपचिता विपयैः सदैव ।
प्रीतिः स्मृता विपयजेति कविप्रवीरं
मादरयोगसुभगाकथिता समाच ॥ ३६ ॥

अथ अभ्यासिकीं प्रीतिं निरूपयाते

"आलेटाशिल्पसुग्पूजनकोलिरङ्ग
सङ्गीतमधनविधा युपचीयते या ।
अभ्यासकौशलवशेन कृशोदरीणा
मभ्यासिकी निगदिता कविभिःपुगर्यैः ॥ ३७ ॥

इति प्रीतिकरणसमुद्देशः

(६) अथ रागविनाशसमुद्देशः ।

दारिद्र्यदुःखभयनिम्नगाजरोग
खेदप्रकोपतनुतादिभि रङ्गनानाम् ।
रागं त्यजन्ति वनिता इह निस्तरस्य
भर्त्यौ नचास्य कथित सकलो निर्वर्त्त ॥ ३८ ॥

इति रागविनाश समुद्देशः ॥

इति श्रीकविशेखर ज्योतीश्वर नृपतिविरचिते—

पञ्चसायके द्वितीय सायक ॥

॥ अथ तृतीयः सायकः ॥

[१] "अथ देहदौर्गन्ध्यहरणसमुद्देशः—

"अङ्गरागविलेपनस्य सुरतादावुपयोगितां दर्शयति—

"प्रागङ्गराग पुष्पेण कार्य क्रिया च सम्भोगसुखाय राज्ञी ।
तस्मादहं गन्धविधानमादौ विलासिनः सम्प्रुदीरयामि ॥१॥

"तत्रादौ कामिन्या गात्रदौर्गन्ध्यहरं प्रलेपं निरूपयति—

सधानकालोध्र मञ्जिष्ठपत्रं
सचन्दनं दाडिमवल्कलञ्च ।
एषोऽङ्गनानां कथित कवीन्द्रै
शरीरदौर्गन्ध्यहर प्रलेप ॥ २ ॥

अथ धर्मजनितगात्रदौर्गन्ध्यहरं विलेपनं वर्णयति—

हरीतकी, चन्दन, मुस्त, नाग-
रुशीरलोध्रोत्पलरात्रिमूलैः ।
स्त्रीपुंसयो र्घमजगात्रगन्धं
विनाशयत्याशु विलेपनेन ॥ ३ ॥

अथ कक्षादि दौर्गन्ध्यहरं प्रलेपं निर्दिशति

हरीतकीश्रीफलमुस्त युक्तं
चिञ्चाफलं पूतिकरञ्जबीजम् ।
कक्षादिदौर्गन्ध्य मपि प्रभूतं
विनाशयत्याशु हठेन योग ॥ ४ ॥

"सचन्दनोशीरकविल्वपत्रै-
कोलाम्लमज्जाऽगुरुनागपुष्पैः ।
लिप्त्वा शरीरं प्रमदाहवेन
चिरप्ररूढं विनिहन्ति गन्धम् ॥

प्रकारान्तरेण तरुण्या गात्रदौर्गन्ध्यहरं प्रलेपं निर्दिशति

"सदाडिम त्वग्मधुलोध्रपत्रैः
पिष्टैः समानैः पिचुमन्दपत्रैः ।
विलिप्य गात्रं तरुणी निदाघे
दुर्गन्धिघर्म्मापचयं निहन्ति ॥ ५ ॥

अथ घर्म्मस्रुतिहरं प्रयोगमुपदिशति

सकेशरोशीरशिरीषलोध्रं

---

(१) "हरीतकी" इत्यस्य पद्यस्यान्ते पद्यमेतदधिकं पठ्यते—"ग पुस्तके,'—

श्चूर्णीकृतै रङ्गविलेपनेन ।
ग्रीष्मे नराणां न कदापि देहे
धर्म्मस्रुतिः स्यादिति भोजगजः ॥ ६ ॥

इति दुर्गन्धिहरणसमुद्देशः ।

(१) अथ महापरिमलतैलसमुद्देशः ।

अथ महापरिमलतैलं निरूपयति

आदौ बिल्वदलं ततो मरुवकं पुष्पाण्यशोकस्य तु
प्रत्यादित्य मजस्र मेव हविषा ओटि स्तगं निक्षिपेत् ।
केतक्याः कुसुमानि चेह मुहुशः शेषे क्षिपेदादराद्
इत्थं कार्य मिदं महापरिमलं तैलं नरैः सिद्धये ॥ ७ ॥

इति महापरिमलतैलसमुद्देशः ॥

(३) अथ स्नानीयसुगंधिसमुद्देशः ।

अथ कुन्तलनैघण्ट्यकरणोपायं निर्दिशति—

"स्वर्णाम्बुदोशीरममीयुतानां पथ्यान्वितानाञ्च विलेपनेन ।
स्नात्वा नरः सौरभमेव सौभाग्यकल्यमाप्नोति शिरोरुहाणाम् ॥

अथ अङ्गसौरभार्थं विलेपन मुपदिशति—

पथ्या-रसालामलकीफलानां
गजम्बुर्जामृतदलोत्पलानाम् ।

मांसीयुतानां परिलेपनेन
स्नायान्नर सौरभकान्तिवृद्ध्यै ॥ ९ ॥

इति स्नानीयसुगन्धिसमुद्देशः ॥

(४) अथ समान्याङ्गरागसमुद्देशः—

अथ मदनोद्दीपक मङ्गरागं निरूपयति—

हरीतकी-तोयद-तुल्यभागं
वनेचरस्यापि चतुर्थभाग ।
तदर्द्धभागः कथितो नरस्य
स्यादेष गन्धो मदनप्रकाश ॥ १० ॥

अथ नरमोहनाख्य मङ्गरागं दर्शयति—

एला-शटी-पत्रक चन्दनानि
तोया-भया-चन्द्र-घनो-त्पलानि ।
समांशभोऽयंसुरराजयोग्य
स्यात सुगन्धो नरमोहनाख्यः ॥ ११ ॥

अथ सुरनरमनोहरं विलेपनं निर्दिशति—

ऐणेय-काश्मीर-घना-ऽम्बु-लोध्र-
निशाकरो-शीर समानि पिष्ट्वा ।
लेप. प्रियोऽयं सुरमानवाना
मुदीरितः पङ्कजनीन्द्रवर्यैः ॥ १२ ॥

---

(१) नरमोहनाख्य इति कपुस्तकीय पाठान्तरम् । (२) "पद्मीन्द्रवर्यैः" इति खपुस्तक पाठः ।

अथ विलासिनीनां सङ्गौरभार्थं प्रलेपं कथयति—

उशीर-कृष्णागुरु-चन्दनानि
पत्रा-ऽम्बु-तुल्यानि घनानि पिष्ट्वा ।
एतानि गात्रेषु विलासिनीनां
श्रीखण्डतुल्यं कथयन्ति गन्धम् ॥ १३ ॥

इति सामान्याङ्गरागसमुद्देशः ॥

(५) "अथ सर्वोत्तमगन्धसमुद्देशः ॥

अथ नरेन्द्रवृन्दाभिनन्दनीयं सुगन्धं निरूपयति—

"जाती-कर्कट-रक्तचन्दनघनश्रीवासशैलेयक
कस्तूरी कनकं मतङ्गकुसुमैः स्थौणेयकं संयुतम् ।
एतानीन्दुयुतानि पर्णजरसैः पिष्टोऽङ्गरागः शुभः
कार्यो गन्धकलाकलापकुशलैश्चोर्णाद्रियोग्यः सदा॥१४॥

अथ कस्तूरीदलाभिधं विलेपनं निर्दिशति—

"पथ्या भागचतुष्टयं जलमुचो भागैकमात्रं मतं
जात्या भागयुतं तथैव शशिनः स्थौणेयभागद्वयम् ।
मागाः पञ्च शिलाम्भकस्य कथिता भागो नगस्यापि च
कस्तूरीदलसंज्ञकं निगदितं सौरभ्य विद्याविदः ॥ १५ ॥

"अथ सौरभ्यगर्भाभिधं प्रलेपं निरूपयति—

पथ्या भागचतुष्टयं जलमुचो भागैकमात्रं सदा
श्रीखण्डागुरुजातिकामृगमदस्योक्ताश्च भागास्त्रयः ।
मांसीपत्रतुपारबालकसमैः सम्यक्कृतया पेषितः
सर्वैरेभिरिहोत्तमः प्रकथितः सौरभ्यगर्भाभिधः ॥ १६ ॥

इति सर्वोत्तमगन्धसमुद्देशः ॥

[६] अथ मुखवाससमुद्देशः—

अथ रसालफलसारादिकृतं वदनवासमुपदिशति

"रसाल- जम्बूफल-गर्भसारः
मकर्कटो माक्षिक-संयुतश्च ।
स्थितो मुखान्ते पुरुषस्य रात्रौ
करोति सौरभ्यसुखं मुखस्य ॥ १७ ॥

अथ गुडत्वगादिकृतां वटिकां निर्दिशति—

"गुडत्वगेला-नख-जातिकाह्वैः
स्वर्णान्वितैः क्षुद्रवटी विधेया ।
ताम्बूलगर्भा दिवसे च रात्रौ
करोति पुंसां मुखवास मिष्टम् ॥ १८ ॥

अथ मुखवासकरं कुष्ठचूर्णप्रयोगं निरूपयति

"यः कुष्ठचूर्णं मधुना घृतेन

(१) अस्य पद्यस्य द्वितीयः पादः समस्तपुस्तकेषु सोरभेण लिखितम् । तृतीय पादस्तु न शोभितः ॥

(२) "सौरभ्यगम" इति गपुस्तकीयं पाठान्तरम् । "सौरभ्यगर्भो" इति ग्रन्थान्तरीय पाठान्तरम् ।

पिकावलीबीजान्वित मत्ति नित्यम् ।
मासिकमात्रेण मुखं तदीयं
गन्धायते केतकिपुष्पतुल्यम् ॥ १६ ॥

इति मुखनामनमुद्देशः ।

(७) अथ वाजीकरणयोगनमुद्देशः

अथ वाजीकरणप्रयोजनं निरूपयति

यत्नेन नारी परितोषमेति
न हीनवीर्यस्य कदापि सौख्यम् ।
अतो यत्नार्थं रतिलम्पटस्य
वीजाभिधानं प्रथमं विदध्यात् ॥ २० ॥

अथ विदारीचूर्ण प्रयोगं निर्दिशति

चूर्णं विदार्याः स्वरसेन तस्याः
सम्भावितं भास्कररश्मिजाले ।
मध्वाज्य-सम्मिश्रित माशु लीढ्वा
दश स्त्रियो गच्छति निर्विशङ्कः ॥ २१ ॥

अथ आमलकचूर्ण-प्रयोगं निरूपति

"भूयो विभाव्याऽऽमलकस्य चूर्णं
रसे न तस्यैव सिताज्यमिश्रम् ।

सचांद्र मालेढि निशामुखे यो
नूनं स वृद्ध स्तरुणत्त्व मेति ॥ २२ ॥

अथ शतावर्यादिचूर्णविधान माह

शतावरी-वानरि-गोक्षुराणां
गोरक्ष मातङ्गबलाबलानाम् ।
क्षीरेण चूर्णानि निपीय गर्त्री
मथ्नाति दर्प तरुणी जनस्य ॥ २३ ॥

अथ वर्तक्यादीनां मांसप्रयोग माह—

यो वर्तकीलावककपिञ्जलानां
मांसं तथा वेश्मविहङ्गमस्य ।
(१)व्येन सिद्धं सह सैन्धवेन
महाबलः स्यादुपभुज्य नूनम् ॥२४ ॥

अथ कोकिलाक्षबीजानां विधानमाह—

सित पिक तरु बीजं तण्डुलाः षष्ठिकानां
सघृतमधुममेतं प्रत्यहं योऽवलेढि ।
जठर कुहरमध्ये याति यावन्न पाकं
रमयति कृशदेहोऽप्यङ्गनानां सहस्रम् ॥ २५ ॥

अथ मांस्यादि चूर्ण प्रयोग माह—

मासीं विदारीञ्च तथोच्चटांश्च
क्षीरे गवां चाद्र घृतोपपन्नाम ।
पीत्वा नरः शर्करया सुयुक्तां
कुलिङ्गवद् हृष्यति सर्वरात्रिम् ॥ २६ ॥

(१) "आज्येन" इति पाठान्तरम् ।

अथ शाल्मलीमूलादिविधानमाह—

लघुशाल्मलिमूलेन तालमूलीं सुचूर्णिताम्।
सर्पिषा पयसा पीत्वा रतौ चटकवद् भवेत् ॥ २७ ॥

अथ वृद्धशाल्मलिमूलस्वरसविधानमाह।

वृद्धशाल्मलिमूलस्य रसं शर्करयापिबेत्।
एतत्प्रयोगात्सप्ताहाज्जायते रेतसोऽम्बुधि. ॥ २८ ॥

इति वाजीकरणसमुद्देश. ॥

[८] "अथ योनि गाढीकरण समुद्देशः

"अथ योनिगाढीकरण प्रयोजनं निर्दिशति–

प्रौढाङ्गनाया नवसूतिकायाः
श्लथं वराङ्गं न सुखाय पुंसाम्।
तस्मान्नरै र्भेषजतो विधेया
गाढा श्रिया मन्मथ मन्दिरस्य ॥ २९ ॥

"अथ निशादि प्रलेप माह—

"निशाद्वयं पङ्कजकेशरञ्च
निष्पिष्य देवद्रुमतुल्यभागम्।
अनेन लिप्तं मदनातपत्रं
प्रयाति सङ्कोच मलं युवत्याः ॥ ३० ॥

अथ धातक्यादि प्रयोग माह

सधातकी-पुष्पफल त्रिकेन
जम्वृत्वचासाररसैं र्युतेन ।
लिप्त्वा वराङ्गं मधुकेन तुल्यं
वृद्धापि कन्येव भवेत् पुरन्ध्री ॥ ३१ ॥

अथ कोकिलाक्ष बीज प्रयोग माह

पिकाक्षबीजेन मनोजगेहं
विलिप्य योपा नियमं चरन्ती ।
हठेन गाढं लभते तदङ्गं
दृष्टो नरे रेप सदैव योगः ॥ ३२ ॥

अथ इन्द्रगोपविधानं निरूपयति

मा शक्रगोपं स्वयमेव पिष्ट्वा
विलिम्पति स्त्री कुसुमेषुवेश्म ।
आहत्य काठिन्य मलञ्च गाढं
भवेच्च नात्रास्ति विकल्पमत्ता ॥ ३३ ॥

अथ इन्दीवरादिप्रलेपविधान माह

इन्दीवरव्याधिवचोपखानां
तुरङ्गगन्धाढ्ययामिनीनाम् ।

(१) तस्येन स्वर्शीयं कुसुमेषुवेश्म इति पाठान्तरम् ।

(२) रजनीढ्यानामिति पाठान्तरम् ।

लेपेन नार्या स्मर-वेश्मरन्ध्रं
सङ्कोचयत्याशु हठेन योगः ॥ ३४ ॥

अथ मदनफलादियोगमाह

मदनकघनसार चाँद्रतुल्यैवराङ्गं
शिथिलतमपि यस्या पूरितं भूय एव ।
भवति कठिनमुच्चैः कर्कशं कामिनीना
मिति निगदति योगं गन्तिदेवो नरेन्द्रः ॥३५॥

इति योनिगाढीकरणमुद्देशः ॥

(६) "अथ कामिनीद्रावणमुद्देशः–

"अथ कामिनी द्रावण प्रयोजनं निरूपयति–

"यद्यप्यष्टगुणाधिको निगदितः कामोऽङ्गनानां सदा
नो याति द्रवतां तथापि झटिति व्यायामिनां सङ्गमे ।
तस्मात्क्षेपज-सम्प्रयोगविधिना संक्षेपतो द्रावणं
किञ्चित्पल्लवदायि पङ्कजदृशां प्रत्यायनं कामिनोः ॥३६॥

अथ सिन्दूरादिप्रयोग माह–

"सिन्दूर-चिञ्चाफल-माक्षिकानि
तुल्यानि यस्या मदनातपत्रे ।
निक्षिप्यते सा पुरुष-प्रसङ्गात्
प्रागेव रेतः-स्रुति मातनोति ॥३७॥

"अथ घोषाचूर्णप्रयोगं दर्शयति–

"घोषारजः[1] क्षौद्रसमन्वितं वा
क्षिप्तं यदीये मदनातपत्रे ।
द्रुता भवेत्सा हठमेव नारी
दृष्टः सदाऽयं किल योगराजः ॥३८॥

"अथ टङ्कणचूर्णप्रयोगं दर्शयति–

अगस्त्य-पत्र-द्रव-संयुतेन
मध्वाज्य-सम्मिश्रित-टङ्कणेन ।
लिप्त्वा ध्वजं यो रमतेऽङ्गनायाः
स शुक्रमावर्षति शीघ्रमेव ॥३९॥

"अथ रोध्रादिचूर्णप्रयोगमाह–

स रोध्र-धत्तूरक-पिप्पलीनां
क्षुद्रोषणा-क्षौद्र विमिश्रितानाम् ।
लेपेन लिङ्गस्य करोति रेतः–
स्रुतिं विपक्ष-प्रमदाजनस्य ॥४०॥

"अथ बीजपूरमूलप्रयोगं निर्दिशति–

तुषकण-परिमिश्रं बीजपूरस्य मूलं
दिवस-कर-मयूखे मर्दितं वेश्मनीरम्[3] ।

(१) "व्योम रजः" इति मत्पुस्तकस्थ पाठान्तरम् ।
(२) ख पुस्तके श्लोकाद नन्तरं पद्यमिदं दृश्यते
सिद्धार्थमाक्षिकमनुग्रमाणा जातीप्रसूनस्य रसेन पिष्ट्वा ।
विलिप्य लिङ्गं प्रमदासुरताय स्पर्शनरेण चरति प्रकामम् ॥
(३) "रामरेण्म" इति मत्पुस्तिनः पाठः ।

द्रवति झटिति कान्ता भेषजस्यास्य योगा-
दिति वदति नरेन्द्रो रन्तिदेवः कवीन्द्रः ॥४१॥

इति कामिनीद्रावणसमुद्देशः ।

[१०] "अथ ध्वजस्थूलीकरणसमुद्देशः-

"अथ ध्वजवृद्ध्यर्थं कुष्ठाद्यचूर्णमाह-

स कुष्ठ-मातङ्ग बलाऽचलानां
वचाऽश्वगन्धागजपिप्पलीनाम् ।
तुरङ्गशत्रो नवनीतयोगात्
लेपेन लिङ्गं मुशलत्व मेति ॥४२॥

अथ ब्रह्मवल्ल्यादिचूर्णप्रयोग माह-

किमत्र चित्रं यदि ब्रह्मवल्ली-
वचाऽश्वगन्धा-जलशूकचूर्णम् ।
उन्मत्तबीजं बृहतीफलाढ्यं
घर्षेन कुर्यान्मुशलप्रमाणम् ॥४३॥

अथ लोध्रादितैलविधानमाह-

सलोध्र-कासीस-तुरङ्गगन्धा-
हेमप्रसून परिपाचितेन ।

तैलेन वृद्धिं खलु याति लिङ्गं
वराङ्गनाऽलोकनमोहनञ्च ॥४४॥

इति ध्वजस्थूलीकरणसमुद्देशः ॥

[११] "अथ ध्वजदृढीकरणसमुद्देशः—

अथ करवीरदलादिप्रलेपविधानमाह:—

हयारि पत्रं नवनीत मध्ये
वचा-वला-नाग वलामयैश्च।
लेपेन लिङ्गं महसैव पुंसां
लोहोपमं स्यादिति दृष्टमेतत् ॥४५॥

इति ध्वजदृढीकरणसमुद्देशः ॥

(१२) "अथ वीर्यस्तम्भनसमुद्देशः—

अथ लज्जालुमूलादिप्रयोगं निरूपयति—

क्षीरेण वस्तस्य च वल्लमूलं
लज्जालु-मूलं स्वयमेव पिष्ट्वा।
य स्तु स्वपादौ परिलिप्य शेते
रेतो न तस्य द्रवते कदाचित् ॥४६॥

अथ श्वेतशरपुङ्खफलादिप्रयोग माह—

श्वेतपुपुङ्खाख्य-तरोः फलानि
क्षीरेण पिष्ट्वा वट-पादपस्य।
करञ्ज-वीजोदर मध्यगानि
वध्नन्ति वीर्यं वदने धृतानि ॥४७॥

---

(१) 'पत्रामान' इपुस्तकाथ पाठ।

"अथ शरपुङ्खमूलप्रयोगं निर्दिशति—

श्वेतपुङ्खा-चरखं गृहीत्वा
पुष्यार्कयोगे पुरुषस्य कट्याम् ।
कुमारिका-कर्तित सूत्रकेण
बद्धं न यात्याशु मनोजनीरम् ॥४८॥

अथ काकजंघामूलविधान माह—

"आदाय कृष्णेतर काकजङ्घा-
मूलं सिताम्भोरुह-केशरञ्च ।
चौद्रेण पिष्ट्वा परिलिप्य नाभिं
स्तम्भं प्रयात्याशु नरस्य बीजम् ॥४६॥

इति वीर्यस्तम्भनसमुद्देशः ।

(१३) "अथ तिलकसमुद्देशः—

अथ मञ्जिष्ठादितिलकप्रयोग माह—

मञ्जिष्ठ-तोयद-वचा सितभानु मूलैः
स्त्रीयाङ्ग शोणितयुतैः समकुष्टकैश्च ।
कृत्वा ललाटफलके तिलकं कृतज्ञो
लोकत्रयं वशयति स्मरमात्रकेण ॥५०॥

इति तिलकसमुद्देशः ।

(१४) "अथ अञ्जनसमुद्देशः—

अथ वशीकरणार्थं कज्जलप्रयोग माह—

देवीमहोत्सवदिने किल कज्जलं यत्
सिद्धार्थकस्य सुरसेन नरोत्तमाङ्गे ।
निः पातितं नरवरेण निशि श्मशाने
तत्त्रैजगं भुवन मेव वशं करोति ॥५१॥

इत्यञ्जनसमुद्देशः ।

(१५) "अथ चूर्णसमुद्देशः—

अथ वशीकरणार्थं कुष्ठादिचूर्णं माह—

कुष्ठोत्पलं मधुकरस्य च पत्रयुग्मं
मूलं तथा तगरजं सितकाकजंघा ।
यस्याः शिरोगतमिदं विहितन्तु चूर्णं
दासीभवेज्झटिति सा तरुणी न चित्रम् ॥५२॥

इति चूर्णसमुद्देश ॥

(१६) अथ लेपन-समुद्देशः—

अथ वीर्यप्रलेपविधान माह—

सव्येन पाणिकमलेन निशावसाने
यो रेतसा निजभवेन विलासिनीनाम् ।

---

(१) नितरुञ्जनम इति ग पुस्तकाय पाठान्तरम ।

(२) घ पुस्तके पद्यमेतदधिकमित्यनाऽग्रे पद्याने नानाश कृष्ठतर्गे परिलिख्य-
वति सिद्धार्थनाहिन स्टपस्वदम । पुंस कपोलफलके विनिपातनेन तेनाञ्जनेन-
नरेता रिलर्षानियोग ।

वामं।विलिम्पति पदं महसैव यस्या
स्तस्यैव सा भवति नात्र विकल्पभावः ॥५३॥

अथ पतिदासीकरणप्रयोगमाह—

सम्भोग-शेष-समये निज-कान्त-मेढ्रं ।
या कामिनी स्पृशति वामपदाम्बुजेन ।
तस्याः पतिः सपदि विन्दति दासभावं
गोणी-सुतेन कथितः किल योगराजः ॥ ५४ ॥

अथ कपोतमलादिप्रलेपविधान माह—

सिन्धूत्थ-माक्षिक-कपोतमलानि पिष्ट्वा
लिङ्गं विलिप्य तरुणीं रमते नरो यः ।
सान्यं प्रयाति पुरुषं न कदापि कामं
दासीभवेदतिमनोहरदिव्यमूर्तिः ॥ ५५ ॥

अथ भल्लूकमेढ्रघनसारादिप्रयोगमाह—

"भल्लूक-मेढ्र-घनसार-मधूनि पिष्ट्वा
लिप्तध्वजो निधुवनं विदधीत यस्याः ।
साह्लादिनी कुसुमसायकमत्तताङ्गी
वश्या भवेच्चिरतरं न हि संशयोऽत्र ॥ ५६ ॥

अथ गोरोचनादिप्रलेपं निरूपयति—

गोरोचना-शिशिरदीधिति-शम्भुबीज-
काश्मीरचन्दनयुतः कनकद्रवैश्च ।

लिप्तध्वज· परिरमत्यबलां नरो य-

स्तस्याः स एव हृदये मुकुटत्वमेति ॥ ५७ ॥

इति लेपनसमुद्देशः ॥

अथ धूप-समुद्देशः—

भृङ्गी-वचा-युवति-मर्जरसं समानं

कृत्वा शटिं मलयजञ्च पडेव मिश्रम् ।

यो धूपयेन्निजगृहं वसनं शरीरं

तस्यापि दास इव मोह मुपैति लोकः ॥ ५८ ॥

इति धूपसमुद्देश· ।

[१८] अथ काममन्त्रसमुद्देशः—

अथ मदनमन्त्रं दर्शयति—

"ॐ मद मद मादय मादय ह्रीं अमुकीं वशमानय स्वाहा"–

अस्य मन्त्रस्य दशसहस्रसङ्ख्याकोन्मितो जप· ।

रक्तवर्णैः प्रसूनैर्मधुना घृतेन च होम· करणीयः ॥

---

(१) ग संज्ञक पुस्तके यद्यपि लेपनसमुद्देशे बहूनि पाठान्तराणि समुपलभ्यन्ते, तथापि तानिप्राचीनपुस्तकानिर्दिष्टानीति नात्र निवेशितानि ।

(२) ग सञ्ज्ञकपुस्तके पद्येन मन्त्रमिम पठति लेखक —

यथा–"मदमदपदमाद्यौ मादयेतिद्विवारं"

तदनु च लिखनार्थं गौणयद् श्री च तस्मात् ।

अथ च पदमुपान्ते नामसंपादि मंत्रो

भवति मदनमन्त्र स्वाहया सयुतोऽयम ॥

पद्यमिद प्राचीन पुस्तकेषु मूल न लब्धमिति टिप्पणतो निवेश्यम् ।

(३) ग सञ्ज्ञक पुस्तके एतदग्राह्यं पद्येन पठ्यते—

शतशतपरिजापात् स्यादयं सिद्धिदाता दशदशकुसुमानां शोणितानाञ्च होमात् ।

इहतु सकलकार्यं कामदस्तेन कार्य्यं सुपदिशति गमागाज्ज्योतिगशः स्मरपरा ॥

सर्वं वामहस्तेन कर्तव्यम् ।

अथ ध्यानम्—

कनकरुचिरमूर्तिः कुण्डलाकृष्टचापो

युवतिहृदयमध्ये निश्चलारोपिताक्षः ।

इति मनसि मनोज्ञं ध्यायेद्यो जपस्थो

वशयति स समस्तं भूतलं मन्त्रशक्त्या ॥ ५८ ॥

इति काममन्त्र समुद्देशः ।

(१६) अथ चामुण्डामन्त्र समुद्देशः—

अथ चामुण्डमन्त्रः—

ॐ चामुण्डे ! जाय चामुण्डे ! माहयअमुकीं वशमानय स्वाहा" इति मन्त्रः ॥

अस्यमन्त्रस्य जपोलक्षमेकम् ।

मदिरामिश्रित पलाशकुसुमहोमः करणीयः ।

सर्वं वामहस्तेन कर्तव्यम् ॥

---

(१) "मन्त्रोऽयं पठेन पञ्चने मनुस्तवे—

चामुण्डे ! प्रथमं जयेतिकथितं गम्भोधनेमोदय
मानन्दं वशमानयेति च पद मध्यं द्वितीयायुतम् ।
स्वाहान्तः प्रणवादिरेष कथित स्मन्त्रे महामोहन
सन्मन्त्र. कविमार्थे मेदिनवदो नाम्नदर्शिनोभुवि ॥

अथ चामुण्डायाः ध्यानम्—

दंष्ट्राकोटिविसङ्कटा सुवदना सान्द्रान्धकारेस्थिता
खट्वाङ्गासि-निगूढदक्षिणकरा वामे सपाशंशिरः ।
श्यामापिङ्गलमूर्द्धजाभयकारी शार्दूलचर्माम्बरा
चामुण्डा शववाहिनी जपविधौ ध्येया सदासाधकैः ॥ ६० ॥

इति चामुण्डा मन्त्रसमुद्देशः ॥

[२०] विश्वेश्वरीसमुद्देशः–

अथ विश्वेश्वरीमन्त्रं निरूपयति—

"ॐ नमश्चामुण्डे हिलि हिलि अमुकीं वशमानय स्वाहा"

अस्य मन्त्रस्य जपो लक्षपरिमितः ।
पलाशकुसुमैश्च होमः करणीयः ॥

सर्वं वामहस्तेन कर्तव्यम् ।

अथ विश्वेश्वरीध्यानम्–

वज्रासक्तशरासना त्रिनयना सव्येतरे साङ्कुशं
वामेनापि करेण पाशमुरसि न्यस्तोत्तमाङ्गस्रजा ।
व्यामुक्तोरुकचा करालवदना वह्निप्रभा मध्यगा
ध्येया जाप्यविधौ नरैरिति सदा विश्वेश्वरीसिद्धये ॥६१॥

इति विश्वेश्वरीसमुद्देशः ॥

---

(१) गर्मंडकपुस्तके विश्वेश्वरीमन्त्रसमुद्देशो नोपलभ्यते ।

[२१] अथ पद्मिनीमन्त्रसमुद्देशः—

अथ पद्मिनीवशीकरणमन्त्रं निरूपयति=

"ॐ कामेश्वर ! मोहय स्वाहा" इति मन्त्रः ॥

अनेन मन्त्रेण मधुमिश्रित-जातीकुसुम-सहितं ताम्बूलमादित्यदिने पञ्चशतवार मभिमन्त्रितं पद्मिन्यै दातव्यम् । पद्मिनी वश्या भवति ॥ [क]

इति पद्मिनीमन्त्रसमुद्देशः ॥

[२२] अथ चित्रिणीमन्त्रसमुद्देशः=

अथ चित्रिणीवशीकरणमन्त्रः=

"ॐ पच पच ॐ विहङ्गम विहङ्गम ॐ कामदेवाय स्वाहा" इति मन्त्रः ।

अनेन मन्त्रेण रम्भामूलजलपुटित-जातीफल-मिलित-ताम्बूलमादित्यदिने पञ्चशतवार=मभिमन्त्रितं चित्रिण्यै दातव्यम् । चित्रिणी वश्या भवति ॥

इति चित्रिणीमन्त्रसमुद्देशः ॥ [ख]

(१) "शतवारम्" इति कपुस्तके पाठान्तरम् ।

(२) "ॐ ठिरि २ अमुकं मम वश कुरु कामदेवाय स्वाहा" इति गपुस्तके पाठान्तरम् ।

(२३) अथ शङ्खिनीमन्त्रसमुद्देशः ।

अथ शङ्खिनी-वशीकरणमन्त्रः=

"ॐ हर हर ॐ पच पच कामदेवाय स्वाहा=" इति मन्त्रः ।

अनेन मन्त्रेण तगरमूलं श्रीफलश्चादित्यवारे—
अष्टोत्तरशतवारमभिमन्त्रितं शङ्खिन्यै-
दातव्यम् । सा वश्या भवति ॥७॥

इति शङ्खिनीमन्त्रसमुद्देशः ।

अथ हस्तिनीमन्त्रसमुद्देशः—

[२४] अथ हस्तिनीवशीकरणमन्त्रः=

"ॐ चिरि चिरि वशं कुरु कामदेवाय स्वाहा" इति मन्त्रः ।

अनेन मन्त्रेण आदित्यदिने चाँद्रार्त्तां कपोत-
भ्रमरौ ताम्बूलदले विन्यस्य अष्टोत्तरशत—
मभिमन्त्रितं कृत्वा हस्तिन्यै देयम् ।
हस्तिनी वश्या भवति ॥ [८]

इति हस्तिनीमन्त्रसमुद्देशः ।

—

(१) रा मंजक पुस्तके "शङ्खिनीमन्त्रसमुद्देशो हस्तिनीमन्त्रसमुद्देशश्च न पठ्यते, परं पद्मिनीमन्त्रसमुद्देशस्य चित्रिणीमन्त्रसमुद्देशस्य चोपलभ्यमानत्वा दवशिष्टं समुद्देशद्वयमस्माभिः वर्णनीयमिति मूल एव विन्यस्तमिति ॥

(२५) "अथ अनिच्छाहरणसमुद्देशः—

अथ अनिच्छाहरणोपायं निरूपयति ।

क्षीरोदनं द्विजवराय पुनः प्रदद्यात्
पुष्योद्धृतं सित बला चरणं कुमार्या ।
पिष्टं प्रदत्तमिति वैरिकृतामनिच्छां
निःसार्येदिह मुहुर्विदित प्रभावः ॥६२॥ [इ]

इत्यनिच्छाहरणसमुद्देशः ।

[२६] अथ स्तनोत्थापनसमुद्देशः ।

अथ गजपिप्पल्यादि विधानम् ।

"मातङ्गकृष्णामयवाजिगन्धा"
वचायुताः पर्युषिताम्बुमिश्रा ।
हयारिपत्रीनवनीतयोगात्
कुर्वन्ति पीनं कुचकुम्भयुग्मम् ॥६३॥

अथ स्तनवृद्धिकरं भुजङ्गवसादिप्रयोगमाह—

वसा भुजङ्गस्य हयारि-पत्र्य
कोलस्य मेदः समभागयुक्ता ।
यत्नोज कुम्भं मर्दितयताभ्याः
कुर्वन्ति पीनं सकलं हठेन ॥६४॥

अथ दाडिमकल्कसाधितं सिद्धार्थतैलविधानमाह—

"तैलं हठाद् दाडिम-कल्क सिद्धं
सिद्धार्थजं लेपनतो नितान्तम् ।

नागी-स्तनौ चारुतरौ सुपीनौ

कुर्यादसौ योगवरः सदैव ॥६५॥

इति स्तनोत्थापनसमुद्देशः ।

[२७] "अथ पतितस्तनोत्थापनसमुद्देशः–

"अथ श्रीपर्णिकातैलं निरूपयति—

श्रीपर्णिकाया रसकल्कसिद्धं

तिलोद्भवं तैलवरं प्रदिष्टम् ।

तैलेन वक्षोजयुगे प्रदेयं

प्रयाति वृद्धिं पतितोऽपि नार्याः ॥६६॥

इति पतितस्तनोत्थापनसमुद्देशः ।

[२८] "अथ योनि-संस्कारसमुद्देशः–

"योनिधूपनविधिं दर्शयति"–

प्रक्षालयेन्निम्ब-कषायनीरै–

र्निशाज्यकृष्णाऽगुरुगुग्गुलूनाम् ॥

धूपेन योनिं निशि धूपयित्वा

नारी प्रमोदं विदधाति भर्त्तुः ॥६७॥

अथ जातिकुसुमतैलं निरूपयति—

जातीप्रसूनैः सितसर्षपस्य

तैलं पचेल्लघ्वनले प्रधानम् ।

८(१) प्रलेपादिति पाठान्तर साधीयः ।

अभ्यङ्गयोगेन मदैव योनौ
सौभाग्यमाप्नोति रते पुरन्ध्री ॥६८॥

इति योनिसंस्कारसमुद्देशः ।

[२६] "अथ रोमशातनसमुद्देशः—

अथ भुजङ्गतैलप्रयोगमाह—

"भुजङ्ग-तैलं कटुतैलमध्ये
मन्नाहमादित्यकरे निधयम् ।
तत्तैल-योगेन विलासिनीनां
नश्यन्ति रोमाणि समूलमेव ॥ ६६ ॥

"अथ तालकादिचूर्णमाह—

"पलाश-भस्मान्वित-तालचूर्णैः
रम्भाम्बुमिश्रैरुपलिप्य भूयः ।
कन्दर्पगेहे मृगलोचनानां
रोमाणि रोहन्ति कदापि नैव ॥ ७० ॥

"अथ मृतशङ्खादिचूर्णप्रयोगमाह—

रम्भाजले सप्तदिनं विभाव्य
सम्मेह कम्बोर्मसृणाञ्च पश्चात् ।
तालेन युक्तञ्च विलेपनेन
रोमाणि निर्मूलयति क्षणेन ॥ ७१ ॥

इति रोमशातनसमुद्देशः ॥

"अथ स्मरमन्दिरपुष्पसमुद्देशः—

अथ ज्योतिष्मतीपत्रप्रयोगमाह—

"ज्योतिष्मतीकोमलपत्रमग्र्यं
भृष्टं जवायाः कुसुमेन पिष्टम् ।
गृह्याम्बुना पीतमिदं युवत्या
करोति पुष्पं स्मरमन्दिरस्य ॥ ७२ ॥

इति स्मरमन्दिरपुष्पसमुद्देशः ॥

(२१) "अथ गर्भधारणसमुद्देशः—

"अथ तुरङ्गगन्धापाचितदुग्धप्रयोगमाह—

"तुरङ्गगन्धाश्रित-वारि-सिद्ध-
माजं पयः स्नानदिने निपीय ।
प्राप्नोति गर्भं नियमं चरन्ती
वन्ध्यापि सूनुं पुरुषप्रसङ्गात् ॥७३॥

"अथ लक्ष्मणाचूर्णं निरूपयति ।

पुष्योद्धृतं लाक्ष्मणमेव मूलं
पुंसा निपिष्टं सघृतञ्च पीतम् ।
क्षीरौदनं प्राश्य पतिप्रसङ्गाद्
गर्भं विधत्ते तरुणी न चित्रम् ॥७४॥

---

(१) कपुस्तके समुद्देशोऽयं नोपलभ्यते ।

(२) गपुस्तके पद्यद्वयमधिकं दृश्यते तच्च प्राचीनपुस्तकपाठविरोधात् लिखितम् ।

(३) "इति नष्टपुष्पसमुद्देशः" इति गपुस्तकीयं पाठान्तरम् ।

अथ बीजपूरमूलप्रयोगमाह—

या बीजपूरद्रुममूलमेकं
क्षीरेण सिद्धं हविषा विमिश्रम् ।
ऋतौ निपीय स्वपति प्रयाति
दीर्घायुषं सा तनयं प्रसूते ॥७५॥

इति गर्भधारणसमुद्देशः

"अथ गर्भसंस्थापनसमुद्देशः—

"अथ कशेरुकादिसाधितदुग्धप्रयोगमाह—

कशेरुशृङ्गाटकजीवनानि
पयो-र्धनरण्डशतावरीभिः ।
सिद्धं पयः शर्करया विमिश्रं
संस्थापयेद्गर्भमुदीर्णशूलम् ॥७६॥

इति गर्भधारण समुद्देश ॥

[३२] "अथ सुखप्रसवसमुद्देशः—

अथ सुखप्रसवमन्त्रः—

ॐ इहामृतञ्च सोमश्च चित्रभानुश्च भामिनि ।
उच्चैःश्रवा तुरङ्गाणां मन्दिरे निवसन्तु ते ॥ ७७ ॥

"अथ द्वितीयः सुखप्रसवमन्त्रः—

ॐ इदममृतमपां समुद्धृतं येन त्वं लघु गर्भमिमंविमुञ्चतु स्त्रि ।

१-३। [illegible] समुद्देश [illegible] ।

नदनल पवनार्ऽर्कं यामरा स्ते सह
लवणाम्बुधर्गदिशन्तुशान्तिम् ॥ ७८ ॥

"अथ सुखप्रसवकरस्तृतीयो मन्त्रः—

ॐ मुक्ताःपाशा विपाशाश्च मुक्ताःसूर्य्येण रश्मयः ।
मुक्तः सर्वभयाद् एहि मा चिर मा चिरम् स्वाहा" ॥७९॥

"अथ मन्त्राणां प्रयोग विधानमाह—

एभिर्जलं च्यावनमन्त्रगर्भं
जप्त्वा प्रदेयं किल गर्भवत्यै ।
सद्यः प्रसूते नवगूढगर्भा
योगोऽयमात्रेयमुनिप्रदिष्टः ॥ ८० ॥

एभिर्मन्त्रैः सप्तवारमभिमन्त्रितं जलंगर्भवत्यैपातुं दातव्यम् ॥

"अथ अपरः सुखप्रसवकरोमन्त्रः—

"ॐ मन्मथ मन्मथ मन्मथवाहिनि ! लम्बोदरं
मुञ्च मुञ्च लघु स्वाहा" इति मन्त्रः ॥
अनेन मन्त्रेण सप्तवाग्मभिमन्त्रितं जलं गर्भवत्यै
पातुं दातव्यम् । सुखेन प्रसवोभवति ॥

इति सुखप्रसवप्रसङ्गः ।

(१) [illegible] मा [illegible] स्वाहा इति [illegible] पाठान्तरम् ।
(२) [illegible] नोपलभ्यते ।

(३३) अथ वन्ध्याकरण समुद्देशः--

अथ पलाशबीजादिप्रयोगमाह—

पलाशबीजद्रुमयोः फलानि
पुष्पाण्यथो शाल्मलिपादपस्य ।
मधेन मासार्द्धदिनं निपीय
वन्ध्यां भवेन्निश्चितमेव नारी ॥ ८१ ॥

"अथ कदम्बफलप्रयोगमाह—

फलं कदम्बस्य च माक्षिकानि
तुषोदकेन त्रिदिनं निपीय ।
स्नानावसानेनियमेन चापि
वन्ध्यामवश्यं कुरुते हठेन ॥८२॥

अथ राक्षसवृक्षबीजप्रयोगमाह—

कर्षद्वयं राक्षसवृक्ष-बीजं
सप्ताहमात्रं गिलशालिवारा ।
स्त्री निपीतं मृगशावकाक्ष्या
वन्ध्यात्वमेताश्रियतं करोति ॥८३॥

इति वन्ध्याकरण समुद्देशः ।

[३४] अथ केशसंस्कारसमुद्देशः ।

तिलप्रसूनादिप्रलेप—
तिल-प्रसूनं सह गोक्षुरेण

समारघं गव्यघृतेन पिष्टम् ।
सप्ताहमात्रेण शिरः प्रलेपात्
भवन्ति दीर्घाः प्रचुराश्च केशाः ॥८४॥

अथ निम्बस्य तैलं निरूपयति—

"कर्पार्द्धमात्रं प्रसवं फलेन
निम्बस्य तैलं नियमेन पीतम् ।
क्रमेण कुन्देन्दु-तुषारगौरं
शिरोरुहं भेचकतामुपैति ॥८५॥

इति केशसंस्कारसमुद्देशः ।

(३५) अथ इन्द्रलुप्तसमुद्देशः—

अथ गुञ्जाफलप्रयोगमाह—

गुञ्जाफलैः चौद्रयुतं विलिप्य
केशप्रदेशं सकलेन्द्रलुप्तम् ।
अनेन योगेन सदैव केशाः
रोहन्ति कृष्णाः कुटिला विशालाः ॥८६॥

इति इन्द्रलुप्तसमुद्देशः ।

इति पञ्चसायके तृतीय सायकः

(१) "केशप्रदेशे सकलेन्द्रलुप्तं" इति पाठान्तरम् ।

(२) कपुस्तके खपुस्तके चात्र चतुर्थः सायकः समाप्यते ।

अथ चतुर्थः सायकः

[१] "अथ कन्यालक्षणमुद्देशः—

अथ विवाहोचितकन्यायाः स्वरूपं वर्णयति

"प्रख्याते महति प्रभूतविभवे चारित्रशीलान्विते
विद्या धैर्य-विवेक-शौर्य विभव-श्लाघ्ये कुलीने कुले ।
कन्या भ्रातृयुता सुशीलविनया रूपोज्ज्वला दक्षिणा
त्रैवर्गाश्रितशुद्धवंशनिलया सद्भिर्विवाह्या नरैः ॥ १ ॥

प्रकारान्तरेण स्वरूपं निरूपयति—

अम्भोजास्या बहलनयना भृङ्गिकेशप्रचारा
तुल्या स्निग्धा सुसमदशना पक्वबिम्बाधरोष्ठी ।
रम्यश्रोत्रा मधुरवचना कम्बुकण्ठी शुभाङ्गी
मध्ये क्षीणा सुललितकरा दक्षिणावर्तनाभिः ॥ २ ॥
"पीनश्रोणी कनककदलीस्तम्भजङ्घाभिरामा
रक्ताशोकप्रभचरणा स्निग्धताम्राङ्गुलीका ।
इत्थं पुत्रा सुललिततनुर्लक्षणैरुत्तमैर्या
कन्या सद्भिश्चतुरचरिता सा विवाह्या गुणज्ञैः ॥ ३ ॥
इति कन्यालक्षणमुद्देशः ॥

[२] "अथ कन्यादूषणमुद्देशः—

अविवाह्यानां कन्यकानां स्वरूपं वर्णयति—

गर्वा पिङ्गलकुन्तला कृशतनुर्दीर्घातिरोमाकुला
कृष्णा पीकरलोचना पृथुगला कृष्णाधरा दन्तुरा ।

(१) "[illegible] प्रथम ॥ [illegible]" इति [illegible] ॥

रुक्षाङ्गी विकटस्तनी च चपला विभ्रंरवीरात्मजा
वाचाला बहुभोजना च गदिनी प्रौढा च दुःखान्विता ॥४॥
पुष्पच्माधरवृत्तदेशनटिनी नक्षत्रसंज्ञा च या
हास्ये कूपयुगं कपोलफलके यस्या भवेत् सत्वरम् ।
अङ्गुष्ठाधिकपर्वणी चरणयोर्यस्याश्च जाताङ्गुलिः
पादस्यापि कनीनिका न पतति क्ष्मायां तदन्येव वा ॥५॥

"प्रकारान्तरेण कन्यादूषणानि वर्णयति—

"अज्ञातान्वयजा स्वभावपिशुना लम्बाधरा चञ्चला
कुष्ठिश्वित्रिकुलोद्भवा च वितता यस्याः कटिर्नासिका ।
निन्द्या पल्लवजिह्विका द्रुतगति र्न्यूनाधिकाङ्गी पुन-
स्त्याज्याकामकलाकलापकुशलैःकन्या विवाहे सदा ॥६॥

इति कन्यादूषणसमुद्देशः—

(३) "अथ वरलक्षणसमुद्देशः—

प्रख्यातोऽमलवंशजो नववयाः शूरश्च शीलाश्रयः
गम्भीरः स्थिरसौहृदो गुणनिधि र्नानाकुटुम्बी बली ।
धर्माभोगरतो विशिष्टवचनो दाक्षिण्यधैर्याश्रयः
जामाता जगतीतले कविवरैरेवंविधो वर्णितः ॥७॥

इति वरलक्षणसमुद्देशः

"अथ वरदूषणमसुद्देशः—

(४) "अथ वरस्य दूषणानि वर्णयति—

"पापिष्ठो व्यसनी ऋणैरुपहतो द्यूतप्रियो भिक्षुको
रोगी पुंस्त्वविवर्जितश्चलमतिर्वैदेशिकः कातरः।
मूर्खो दुष्टकुलोद्भवश्च कृपणो वृद्धो द्विचर्मा खलः
कर्तव्यो न वरः कदापि पुरुषैरेवंविधो भूतले ॥८॥

इति वरदूषणमसुद्देशः ॥

(५) "अथ विवाहभेदसमुद्देशः।

अथ विवाहस्य अष्टौ भेदान् गणयति
आर्षोदैवतक प्रजापतिभवो ब्राह्मो द्विजानां मतो
गान्धर्वः सह गच्छमेन कथितः क्षात्रस्य तज्ज्ञैर्मतः।
पैशाचासुरसंज्ञितौ निगदितौ वैश्यस्य शूद्रस्य च
संक्षेपादुपवर्णितं क्रमवशात्पांगारिकं लक्षणम् ॥९॥

"अथ आर्षविवाहलक्षणं निरूपयति—

"विद्यावान् गुणपूजितः सुचरितः सद्वंशजातो मुनिः
सौम्यो मानगतः सुशीलविनयो गेहागत प्रार्थितः।

(१) "[illegible]
(२) [illegible] —
[illegible]
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible] ॥९॥
३) [illegible]

कन्याया गृहनायकः सपुलकस्तस्मै ददात्यादरात्,
आर्षो गोयुगदक्षिणो निगदितस्तज्ज्ञैर्विवाहो वरः ॥१०॥

¹दैवतविवाहस्वरूपं निरूपयति–

ऋत्विग्भिः परिमण्डिते बहुतिथं यज्ञोत्सवे चोत्तमे
नानावर्णसुवर्णवस्त्रकुसुमैराभूषिताङ्गी शुभा ।
कन्या दक्षिणयाऽद्वितीयविधिना यद्दीयते चादराद्
दैवः सोऽयमुदीरितः कविवरैरित्थं विवाहो वरः ॥११॥

²प्राजापत्यविवाहं लक्षयति–

कन्या बान्धवसन्निधौ सुललिता विप्रोत्तमायादराद्
उक्त्वा–"तुभ्यमियं मया स्वतनया दत्तेति हर्षान्विता ।
धर्मं सञ्चरतां यथासुखमुभौ सम्पद्य योगं सदा
प्राजापत्यकरग्रहः कविवरैरेष प्रमाणीकृतः ॥ १२॥

ब्राह्मविवाहं निरूपयति–

आहूयार्चनपूर्वकं द्विजवरायाच्छाद्य वासोवरैः
विद्याशीलविवेकवंशविनयाचारान्विताय स्वयम् ।
कन्या प्रीतिमते वराय विधिना यद्दीयते सादरं
ब्राह्मोऽसौ मुनिपुङ्गवैर्निगदितः श्रेष्ठो विवाहोऽपरः ॥१३॥

---

(१) "बहुविधं" इति ग पुस्तके पाठान्तरम् ।
(२) "द्विजाय विधिना" इति च पुस्तकस्य पाठान्तरम् ।
(३) "सोत्सवम्" इति गपुस्तकगतं पाठान्तरं न रमणीयतरम् ॥

गान्धर्वादिविवाहत्रयं निरूपयति–

कन्या यौवनकामिनी पतिममुं या स्वीकरोति स्वयम्
गान्धर्वःसहि कथ्यते, भुजबलाद्याकृष्यते यत्पुनः ।
ज्ञेयो राक्षस एष पण्डितवरैः, चौर्याद्विवाहोऽपरः
पैशाचः कविशेखरेण कथितस्त्याज्य सदा यत्नतः ॥१४॥

आसुरविवाहं निरूपयति–

आदायप्रथमं वराद्बहुतरंशुल्कं यथाकाङ्क्षया
वस्त्रालङ्कृतिवर्जितेन तनयासन्तापमुत्पाद्य च ।
पश्चाद्दुष्कुलसम्भवाय मलिनं कन्याप्रदानं वृथा
सख्यातो निजवंशजापरिणयस्तज्ज्ञैरसावासुरः ॥ १५ ॥

इति विवाहलक्षणसमुद्देशः—

(६) "अथ परदारत्यागसमुद्देशः—

परदारग्रहणे दूषणानि वर्णयति—

धर्मश्रद्धामुपहास्यतां मलिनतामर्थक्षयंलाघवं
गर्हां ग्लानिमधोगतिं विकलतामायुः क्षतिं दुर्गतिम् ।
इत्थं ये परदारकर्मणिरताः लोकत्रये निन्दिता
विन्दन्ते परमापदः सुखधिया दुःखं नरास्तेसदा ॥ १६ ॥

उदाहरति-—

पौलस्त्यः सुरदैत्यमर्त्यमुकुटव्याघृष्टपादाम्बुजो
मैथिल्याहरणादवाप मरणं वालिश्च ताराज्यतः ।

---

(१) पद्यमिदं मत्पुस्तके न दृश्यते ।

पाश्चालीप्रतिकाङ्क्षितेन निभृतं भीमान्मृतः कीचकः
तस्मादन्यवधूर्नरैर्न मनसाप्यालापनीया भुवि ॥ १७ ॥

इति पारदारिकसमुद्देश.—

[७] "अथ दूतीसमुद्देशः–

"दशकामदशाः—

चक्षु प्रीतिरुदीरिता प्रथमतश्चित्तास्थिति स्यात्ततः
सङ्कल्पस्तदनन्तरं निगदितो निद्राविनाशस्तथा ।
वैराग्यं विषयस्यकीर्तनमतो व्रीडानिवृत्तिस्ततो
ऽप्युन्मादोमरणं दशप्रकटिताःकन्दर्पचेष्टा इति ॥ १८ ॥

परदारगमने समयं निरूपयति–

कामिन्या नवयौवनेन, मिलति स्वेच्छाविहारोनृणा
मुन्मादोमरणं तदामनसिजव्यामोहतो जायते ।
तस्मात्तद्विनिवारणाय पुरुषैरन्याङ्गनाचात्मभि
र्द्रष्टव्येति वदन्ति काश्यपमरुद्धेमेन्द्रवात्स्यायना ॥ १९ ॥

अथ पूर्वश्लोकवर्णितस्वेच्छाविहारादीनुदाहरति-

तारापीडसुतो विनःशमगमत्कादम्बरीकाङ्क्षया
व्यामुक्तःकिलपुण्डरीकमुनिरप्युच्चैर्महाश्वेतया ।
उर्वश्या च पुरूरवानरपति मन्त्याजितोजीवितं
तस्माद् गर्हितजीवितं बहुविधंमन्त्याजितं राजभिः ॥ २० ॥

---

(१) पञ्चसुमनेः दूतीसमुद्देशे आरम्भिकपद्यत्रय नोपलभ्यते ॥

अथ दौत्यकर्मोचिताः स्त्रियोनिरूपयति–

दासीवाग्वधूर्नटी च विधवा वाला च धात्रीतथा
कन्या प्रव्रजिता च भिक्षुवनिता सम्बन्धिनी शिल्पिनी।
मालाकारनितम्बिनी प्रतिसखी दौत्ये स्मृता योषितः
आलाप्याः कविभिः मदेषमदनव्यापारलीलाविधौ ॥२१॥

इति दूतीसमुद्देशः ॥

[८] अथ सुखसाध्यासमुद्देशः —

"प्रौढा कान्तविमानिता बहुगुणा रम्याऽनपत्या तथा
रण्डा स्वैरपरा स्वतन्त्रगमना शिल्पा प्रिया गायिनी।
पण्ढोन्मत्तदरिद्रसेवककवधू रोगार्तिसम्पीडिता
नूनं सिद्ध्यति दूतिका निगदिता रम्याभिमार्गोत्सवे ॥ २२॥

इति सुखसाध्यासमुद्देशः ॥

[९] अथ कष्टसाध्यासमुद्देशः–

एका वल्लभरचिता परजनालापे विरक्ता दृढा
निस्नेहा गुरुर्यौवना गुरुजनाद्भीता च लज्जावती।
स्वस्था सुन्दरनायका पतिरता शिष्यादिकान्ता तथा
दुःसाध्या कविशेखरेण रमणीप्रोक्ता रतिप्रार्थने ॥ २३ ॥

इति कष्टसाध्यासमुद्देशः।

(१) "गुरुयौवना" इति पाठान्तरम्।

(२) 'रतप्रार्थने, इति च पूर्वार्धं पाठान्तरम्।

[१०] अथ त्याज्यस्त्रीगमसुद्देशः ।

त्याज्याः स्त्रियो गणयति—

अज्ञाता द्विजवल्लभा गुरुवधूर्मित्राङ्गना रोगिणी
चेटी प्रव्रजिता सती रिपुवधूः शिष्या च गर्भान्विता ।
अव्रणी सूतसन्ततिः खलजना चास्पृश्यजा गोत्रजा
गन्तव्या न कदापि तत्र पुरुषैरेताः स्त्रियःकामिभिः ॥ २४ ॥

इति त्याज्यस्त्रीसमुद्देशः ॥

(११) अथ सुरतस्थानसमुद्देशः—

अथ त्याज्यस्थानानि निरूपयति

नद्यां देवगृहे चतुष्पथवटे शैलस्य मार्गे जले
गुर्वग्निद्विजसंनिधौ परगृहे दुर्गे श्मशाने वने ।
सन्ध्यायां दिवसे कदापि सुरतं पुम्भि विरिक्ताञ्जलिं
दृष्टान्तेन विरोधसङ्कटमिति त्याज्यं सदा यत्नतः ॥२५॥

अथ सुरतोचितानि स्थानानि वर्णयति—

स्फुरद्दीपशिखोज्ज्वले सुललिते रम्योन्नते सुस्तरे
धूपोद्गारमनोहरे सुकुसुमस्रग्दामशोभान्विते ।
वीणातालरवाकुले मनसिजप्रस्तावनानन्दिते
सम्भोगः कुशलैः स्वकीयभवने कार्यो यथाकाङ्क्षया ॥२६॥

इति सुरतस्थानसमुद्देशः ॥

---

(१) 'योगिनी' इति पठान्तरम । (२) गमनानिषेधकारणम भूमिकायां स्पष्टा कृतानीह तत्रैव द्रष्टव्यम ।
(३) ध राजक पुस्तके समुद्देशोऽयं नोपलभ्यते ।
(४) नार्चाणकोऽयशब्दस्तेन नदागमापस्पाऽर्थः सङ्गच्छते । "पल" इत्यत्र तु जललध्यगनस्वम्पोऽर्थः वरणीय. ।

(१२) "अथ अभिलापसमुद्देशः—

अभिलापव्यञ्जकानि चेष्टितानि निरूपयति

उक्ता गच्छति लज्जिता विरमति प्रेम्णा मनागीक्षते
केशानाञ्च विजृम्भणं रचयति प्रस्तौति गाथां मुहुः ।
आलिङ्गनपरं चिरं पिबति च चुम्बत्यमौ बालकं
गात्रं भञ्जति जृम्भते विहसति प्रत्युत्तरं याचते ॥२७॥

इति अभिलापसमुद्देशः ॥

(१३) "अथ आलिङ्गनसमुद्देशः—

रमणीरागोद्रेकजननाय आलिङ्गनानि निरूपयति-

माल्यापूरितकुन्तल सुवचनः स्निग्धाङ्गरागोज्ज्वलो
नानाभूषणसुन्दरः स्मरगमस्ताम्बूलपूर्णाननः ।
स्फूर्जद्दीपमनोज्ञवासभवने शय्यातले नायको
रागार्थं परिरम्भणं प्रथमतः कुर्यात्समं योषिता ॥२८॥

अथ आलिङ्गनभेदान् निरूपयति-

"वृक्षारूढकसंज्ञकं प्रथमतस्तस्माल्लतावेष्टितं
तस्माज्जघनविद्धकावपि मतावूरूपगूढं पुनः ।
ज्ञातव्यं तिलतण्डुलं स्मरविदामालिङ्गनं योषितां
क्षीरं नीरपुरःसरं निगदितं तस्माच्च लालाटिकम् ॥ २९ ॥

अथ वृक्षाधिरूढाख्यमालिङ्गनंलक्षयति-

एकेन पादेन पदं स्वभर्तु-
रन्येन चाक्रम्य तदूरुभागम् ।
आपीड्य दोर्भ्यामपि कान्तपृष्ठं
वृक्षाधिरूढं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३० ॥

(१) "मुक्ता गच्छति" इति च पुस्तकस्य पाठान्तरम् ।

अथ लतावेष्टितकमालिङ्गनं वर्णयति=

ऊर्ध्वं भुजाभ्यां मम्लाङ्गयष्टी-
र्द्दोणीरुहं वल्लिरिवाऽधिरुह्य ।
नारी प्रियं चुम्बति निस्तरङ्गा
भवेल्लतावेष्टितसंज्ञकं तत् ॥ ३१ ॥

अथ जाघनमालिङ्गनं वर्णयति=

श्रोणीतटे बाहुयुगेन कान्त-
मापीड्य मुक्ताम्बरकेशभारा ।
वक्षामयं स्वादयति प्रहृष्टा
तज्ज्ञैः स्फुटं जाघनमेतदेव ॥ ३२ ॥

अथ विद्धकाह्वयमालिङ्गनं लक्षयति=

स्थितोपविष्टं पुरुषं पुरन्ध्री
सम्मीलिताक्षं स्वकरप्रबन्धात् ।
आविध्यति प्रेमलसत्कुचाभ्या-
मालिङ्गनं विद्धकमेतदाहुः ॥ ३३ ॥

अथ ऊरूपगूढमालिङ्गनं लक्षयति—

कान्तो मनोज व्यथिताङ्गयष्ट्यां-
आपीडयेदूरुयुगं युवत्या ।
ऊरूपघातेन कविप्रवीरै
रूरूपगूढं तदिदं प्रदिष्टम् ॥ ३४ ॥

---

(१) "सिद्धार्थमालिङ्गनमेतदाहुः" इत्यनवद्यतरोऽयमिह पाठः-तालसमाचारे, सिद्धार्थाभिधस्यालिङ्गनस्य पुस्तकान्तरेष्वनुपलभ्यमानत्वात् इति रहस्योक्तविद्धकलक्षणादस्यास्समञ्जसपुंस्त्वपाठविरोधाच्च । रतिरहस्ये विद्धकलक्षणमित्थं यथा-
"यद्वा गच्छन्तीं विजने वनिताञ्च स्थितोपविष्टः पुरुषः स्तनाभ्याम् ।
निर्भिन्नता [illegible] ताम गाढं गृह्णीयाद्यत्र विद्धकमुच्यते तत् ॥
(२) "व्यथिताङ्गयष्टि" इति पाठान्तरम् ।

अथ तिलतण्डुलाख्यमालिङ्गनं निरूपयति-

"यद्बाहु-वक्षो-जघनेन गाढ-
मन्योन्य-संसक्त-शरीर-यष्ट्योः ।
कान्तस्य गाढं समुपाकृतोऽय-
मालिङ्गनं तत्तिलतण्डुलाख्यम् ॥ ३५ ॥

अथ क्षीरनीराख्यमालिङ्गनं वर्णयति=

गात्रे-परिष्वा-दथ तल्पमध्ये
संलीयते तन्मिथुनं शरीरे-
कामाभिमानात् कृतपूर्णचेष्ट-
मालिङ्गनं क्षीरजलं प्रदिष्टम् ॥ ३६ ॥

अथ लालाटिकमालिङ्गनं निरूपयति=

अन्योन्य-संसक्त-मुखं च बाहू
नेत्रं ललाटं हृदयं कपोलम् ।
आनन्द-भाव-श्रम-मीलिताक्षं
लालाटिकं तत्त्वविदो वदन्ति ॥ ३७ ॥

इत्यालिङ्गनसमुद्देशः ॥

अथ चुम्बनसमुद्देशः=

[३४] अथ चुम्बनस्थानानि गणयति=

गण्डस्थली मस्तक-दन्तवासो-
ग्रीवा-कुचोरःस्तनचूचुकानि ।
आलिङ्गनानन्तरमेव यूनोः-
स्थानानि चुम्बस्य वदन्ति सन्तः ॥ ३८ ॥

(१) "यन्मिथुन" इति सर्वाचानन्तरं प्रतिभाति ।
(२) "स्थल" इति पपुस्तकीयं पाठान्तरम्
(३) "तज्ज्ञा" इति पपुस्तके दृश्यते ॥

देशमात्म्येन अन्यानि चुम्बनस्थानानि निर्दिशति—

कक्षायुगं वापि नितम्बिनीनां
कन्दर्प-राग-स्फुरण-प्रवीराः ।
चुम्बन्ति कामं तरलायताक्ष्या-
देशस्य सात्म्येन मर्दय लायः ॥ ३९ ॥

अथ निमिताख्यं चुम्बनं लक्षयति—

कान्तोऽङ्गनाया वदने स्वकीय-
माक्षिप्य वक्त्रं कुतुकेन यत्र ।
न चुम्बति क्रोधवशेन नारी
स्याच्चुम्बनं तन्निमितामिधानम् ॥ ४० ॥

अथ स्फुरिताख्यं चुम्बनं निरूपयति—

पत्युर्मुखे तु स्वमुखं निवेश्य
प्रेम्णा मनागश्नति दन्तवेष्टम् ।
ऊर्ध्वेन गृह्णात्यपि कम्पितोष्ठी
प्रोक्तं मुनीन्द्रैः स्फुरितं विनोदात् ॥ ४१ ॥

अथ घृष्टाभिधानं चुम्बनं दर्शयति—

"हस्तेन नेत्रे परिमील्य भर्तुः
सम्मीलिताक्षी वदने स्वजिह्वाम् ।
निक्षिप्य च क्रीडति यत्र लोला
स्यातं रमज्ञैः खलु घृष्टसंज्ञम् ॥ ४२ ॥

---

(१) निमितकलक्ष्म रतिरहस्ये त्वन्यथैव वर्ण्यते—"निमितकमिदमाहु र्मीलिता यद्बलेन प्रियमुखमभिवक्त्रं न्यस्य निश्चलुदास्या„ इति ।

(९२) रतिरहस्ये घृष्टचुम्बनमिदं "घट्टितनाम्ना निर्दिष्टम् ।

अथ पीडिताख्यं चुम्बनं निर्दिशति–

हस्ताङ्गुलीः सम्पुटकेन यत्र
कान्तोष्ठमादाय रमञ्जया च ।
आस्वादयेे निर्दशनं विनोदात्
स्याच्चुम्बनं पीडितमेतदेव ॥ ४३ ॥

अथ सम्पुटाख्यं चुम्बनं लक्षयति–

कान्तामुखं स्वाधरसम्पुटेन
पीत्वा मुहुः स्वादयति क्रमेण ।
नारी च तेनैव विधानकेन
ज्ञेयं मुनीन्द्रैरिति सम्पुटाख्यम् ॥ ४४ ॥

अथ समौष्ठसंज्ञकं चुम्बनं लक्षयति–

ओष्ठेन कान्तोष्ठयुगं निपीय
जिह्वां निधायाऽप्यथ तालुभागे ।
चुम्बोत्सवे नृत्यति यत्र नारी
प्रोक्तं समौष्ठं मुनिभिः पुराणैः ॥ ४५ ॥

इति चुम्बनसमुद्देशः ॥

(१५) अथ नखाघात समुद्देशः–

अथ नखक्षतस्थानानि कथयति—

कक्षा-कुचो-रः स्थल-कुक्षि-नाभि
श्रोणी-ललाटाऽङ्घ्रि-करेषु सद्यः ।

---

(१) "अंगुलि सम्पुटेन पिण्डीकृत्य निर्दशनमोष्ठपुटेनावपीडयेत्— दित्यवपीडितं पञ्चममर्पित करणम्" इति वात्स्यायनीय सूत्र निर्दिष्टं पीडितलक्षणमनुकरोति लक्षणमेतत् ॥

(२) "कुचोरस्थल" इति पाठान्तरम् ।

साङ्गुष्ठमर्वाङ्गुलिकैश्च सर्वैः
सेव्यः सदैव स्तनकन्धरादौ ॥ ४६ ॥

अथ छुरिताख्यंनखक्षतं निरूपयति–

प्रस्थापनं मन्मथ-राग-राशे-
रुक्तं मुनीन्द्रैश्छुरिताभिधानम् ।
वक्षोजकन्दर्पगृहाधरेषु
देयं नवोढा प्रमदाजनानाम् ॥ ४७ ॥

अथ अर्द्धेन्दुसंज्ञं नखक्षतं निरूपयति—

कण्डूयनेनैव शिरोरुहाणा
मस्योपयोगं परिकीर्तयन्ति ।
अर्द्धेन्दुमङ्काशमिदं नखजं
रर्द्धेन्दुसंज्ञः कथितः समासात् ॥ ४८ ॥

अथ मण्डलाख्यंनखक्षतं वर्णयति—

कक्षानितम्ब-स्तन-पार्श्वकेषु
दातव्यमेतत् करजं सदैव ।
अर्द्धेन्दुसंज्ञद्वितयं प्रयुक्तं
स्यान्मण्डलाख्यं मदनावर्तमम् ॥ ४९ ॥

अथ शशकप्लुताख्यं नखक्षतं निरूपयति=

ऊरुस्तटे कामगृहे नितम्बे
प्रोचुर्मुनीन्द्रा विनियोगमस्य ।
स्यादेव सर्वैर्नखरैः सुलक्षं
मार्ज्जः किलोक्तं शशकप्लुताख्यम् ॥ ५० ॥

(१) "सेव्यः स एष स्तन- कन्धरादौ" इति पाठान्तरम् ।

सीमन्तपार्श्वे हृदि चूचुकाद्यौ
श्चन्द्र प्रयोज्यं सुरतप्रयोगे ।

अथ मयूरपादं निरूपयति

सर्वाङ्गुलिस्कन्नखैः स्तनान्तः
पश्चादथाङ्गुष्ठभवेन रेखा ।' ५१ ॥
व्यक्तीकृता या मुनयस्तदेत-
न्मयूरपादं समुदीरयन्ति ।

अथ पङ्कजपत्रसंज्ञं नखक्षतं निरूपयति

अलम्बमेवं स्फुरिताङ्करेखं
प्राहुः क्षतं पङ्कजपत्रसंज्ञम् ॥ ५२ ॥

अथ दुर्दरकं निरूपयति

रेखायुगं चोज्ज्वल-काम-भावः
स्तने च कक्षा-जघनान्तरेषु ।
विश्लेष देशान्तरगे च नारी-
संस्मारकं दर्दुरकं वदन्ति ॥ ५३ ॥

नखक्षतानां कामावेशजनकत्वमुपपादयति—

पुंसः शरीरे युवतीकुचे वा
क्षतं नखस्य प्रतिवीक्ष्य सद्यः ।
कन्दर्परागाकुलचित्तवृत्ति-
र्मुनेरपि स्यात् किमुचित्रमस्य ॥ ५४ ॥

करजक्षतानां कामसर्वस्वस्वरूपत्वं निरूपयति—

सर्वस्वमेवास्ति मनोभवस्य
प्रेम्णा प्रयुक्तं करजं रतज्ञैः ।

नाऽस्माद् द्वितीयं भुवि रागबीज

मित्याह शीतांशुकलापकेतुः ॥ ५५ ॥

इति नखाघातसमुद्देशः ॥

अथ दशनघातसमुद्देशः—

दन्तप्रकाराश्च नखप्रकारै

र्ज्ञेयाः समा एव मनैश्च मद्भिः ।

शीत्कारहुङ्कारविचेष्टताद्यैः

प्रायो विशेषाः पुनरेव कार्याः ॥ ५६ ॥

अथ दशनाघातस्थनानि निरूपयति—

तथा नखास्तीव्रमुखाः समाङ्गा

रागस्पृशो निर्मलदीप्तिभाजः ।

दन्ता प्रदेया नखदानदेशे

चक्षान्तगोष्ठद्वितयं विहाय ॥ ५७ ॥

इति दशनाघातसमुद्देशः ॥

अथ केशाकर्षण समुद्देशः

केशाः कीदृशाः भवेयुरिति दर्शयति

"भव्या घना रौक्ष्यविवर्जिता च श्यामा विशाला बहुलाः कचाः स्यु.।
चुम्बप्रदानावसरे प्रयोज्या रागोदयार्थं तरुणीजनानाम् ॥५७॥

इति केशवर्णनसमुद्देशः ॥

इति कविशेखर ज्योतीश्वरविरचिते पञ्चसायके चतुर्थः सायकः ।

(१) "नपुस्तके पद्यमिदं पत्यते"

मन्वेष्य सर्वाङ्गुलिभिः कचानां यस्याः पति धारयति स्मरार्ताम् ।
भुजङ्गवल्ली परिकीर्तितेयं स्तोम्यवे केशकलाविधिज्ञैः ॥५८॥

[२] अथ उत्तानवन्धसमुद्देशः ।

अथ "तत्तद्वन्धाश्रयणेग कारणं-" निरूपयति-

"श्रमाग्निताम्र-द्वय-मध्ययोगा-
द्गाढापि नारी श्लथतामुपैति ।
संलग्नजानुद्वयवन्धयुक्ता
श्लथापि सङ्कोचमलं प्रयाति ॥५॥

वन्धविधाने ज्ञातव्यविषयं दर्शयति-

"तस्या युवत्याः प्रकृतिश्च सत्वं
देशश्च भावं मदनातपत्रम् ।
आलोक्य वन्धा परिकल्पनीया
सम्भोग-काले पुरुषैर्गतज्ञैः ॥ ६ ॥

उत्तावन्धविधिं निरूपयति-

उत्तानसुप्ता प्रमदोरुमध्ये
स्थितः पतिः कामयतेप्रकामम् ।
तयोर्द्वयोः प्रीतिकरः प्रदिष्टो
वन्धोनगणामतिदुर्लभोऽयम् ॥ ७ ॥

(१) "युवत्याः" इति सपुस्तकाथ पाठान्तरम् । तच्चाऽसमीचीनम् ॥
(२) "गतज्ञै" इति पाठान्तरम् ।
(३) नागरोऽयम्" इति पाठान्तरम् ।

पङ्क्त्यांस्थितो हस्तयुगश्च भूमौ
त्रैविक्रमः स्यादिति निम्नगाङ्गः ॥ ११ ॥

"अथ चाटुकफेलुकाख्यं बन्धंनिरूपयति–

"नितम्बबिम्बं किल नायकेन
नार्यास्त्रिकं हस्तयुगेन धृत्वा ।
गुल्फौ निधाय स्थित एव तस्या-
बन्धोऽप्ययमौ चाटुकफेलुकः स्यात् ॥ १२ ॥

अथ अवदारिताख्यं बन्धं निरूपयति–

कान्तस्यवक्षः स्थलगौ च पादौ
आलिङ्ग्य गाढं प्रमदा कराभ्याम् ।
किञ्चिन्नतोरुद्वययोगकश्च
ज्ञेयो बुधैरित्यवदारितोऽयम् ॥ १३ ॥

इत्युत्तानबन्धसमुद्देश

"अथ पार्श्वबन्धसमुद्देशः—

उपवीतकाख्यं बन्धं दर्शयति

एकं गृहीत्वा हृदयं स्वपादौ
तथार्पितं तल्पगतं तदन्यम् ।
यदाङ्गना वल्लभ एवबन्धः
स्यात् पृथिव्यामुपवीतकाख्य ॥ १४ ॥

---

(१) "चाटुक फेल्क" इति गणस्ताय पाठान्तरम् ।

"कीर्तिबन्धं लक्षयति—

· कान्तो नितम्बाम्थित एव नार्याः
श्रोणीं कराभ्यां यदि यातिधृत्वा ।
आस्फालयेद्वापि कटिप्रबन्धात्
प्रोक्तो मुनीन्द्रैरिति कीर्तिबन्धः ॥ १८ ॥

इत्युपविष्टबन्धसमुद्देशः ॥

[५] अथ अधोमुखबन्धसमुद्देशः—

हारिणाख्यं बन्धं लक्षयति—

"अधोमुखस्थां रमयेच्च नारीं
तत्पृष्ठवर्ती पशुतुल्यरूपः ।
भर्तापि क्रीडति भावहीनो
निर्दिश्यते हारिणबन्ध एषः ॥ १९ ॥

दन्तावलादिबन्धान् निरूपयति—

"दन्तावल-च्छाग-तुरङ्गमाणां
क्रीडाप्रकारैश्च भवन्ति बन्धाः।
इत्थं परस्त्रैर[illegible]
नोदाहृता विस्तरभीतितस्ते ॥ २०॥

१) "विस्तरभारतस्ते" इति क पुस्तके लिखितम् ॥

इत्यादिकं भूरिविधं रटन्ती
प्रायः सुखं विन्दति केलिरङ्गे ॥ २४ ॥

विपरीतरतावयोग्यां स्त्रियं दर्शयति-

अल्पप्रसूता ऋतुयोगयुक्ता
गर्भालसा स्थूलतनुर्नताङ्गी ।
क्षीणा नवोढा ज्वरिता च नारी
वर्ज्या रतिज्ञैर्विपरीतबन्धे ॥ २५ ॥

इति पुरुषायितसमुद्देशः ॥

[८] अथ सात्कृतादिसमुद्देशः—

अथ सात्कृतं लक्षयति—

"द्रवति यदि न नारी प्रौढरागार्त्तियुक्ता
मृदुनिधुवनयोगे दन्तसन्धौ समीरम् ।

---

(१) "अल्पप्रसूता" इति पुस्तकान्तरे पाठान्तरम् ॥

(२) एतत्पुस्तके सात्कृतादिसमुद्देशार्थे पाठान्तरमिदमधिकमुपलभ्यते-

अथ सात्कृतादिसमुद्देशः

"कामस्वभावान्मदनस्य रागो हस्तप्रहाराद्रतिमभ्युपैति ।
तस्माद्यथास्थानमसौ विधेयो विशङ्कनाभिः सुरतोपदेशे ॥ १ ॥
यस्त्वङ्गनाभ्यन्तरहृदि प्रहारः मुष्ट्या भजन्ते सुरतोपचारे ।
सन्ताडितं नाम वदन्ति तज्ज्ञा विस्तारहस्तेन तदा पताकम् ॥ २ ॥
साङ्गुष्ठमध्याङ्गुलसंप्रहारात् सञ्जायते कुण्डलनामधेयं ।
स चेन्नाङ्गुष्ठमनवोऽभिधानं प्रोक्तं मुनीन्द्रैः स तु बिन्दुमान् ॥ ३ ॥

विरति [illegible] क्षितिभृन्मुख्य भूपः

[illegible] ॥ २६ ॥

अथ [illegible] निरूपयति–

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ २७ ॥

एवंविधपञ्चशरस्य फलं निरूपयति ।

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ २८ ॥

इति [illegible] समुद्देशः ॥

(इति पञ्चमः सायकः)

इति श्रीकविशेखर ज्योतिरीश्वरविरचिते पञ्चसायके पञ्चमः सायकः ॥

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ॥

(१) [illegible]

“[illegible] ।

[illegible] ॥

(अथ मपुस्तकीयं परिशिष्टं पाठान्तरम्)

“पञ्चमः सायकः—

[६] "अथ नायिकासमुद्देशः–

अथ स्वाधीनपतिकायाः स्वरूपंनिरूपयति–

"यस्याः पतिर्लिखति केलिकथानुरक्तः
पार्श्वं न मुञ्चति मनोभववेगयुक्तः ।
स्यात्सुन्दरी सकलसौख्यकलानिधाना
स्वाधीनपूर्वपतिकेति वदन्ति तज्ज्ञाः २९ ॥

अथ उत्कण्ठितायाः स्वरूपं निरूपयति=

पुष्पाङ्गराग-रुचिरा तरुणी प्रियस्य
तिष्ठत्यनागमनहेतु-विचारलोला ।
एषाऽबला न हि चिरं परिदेवनीया
सोत्कण्ठितेति कथिता कविभिःपुराणैः ॥ ३० ॥

"अथ वासकसज्जितायाः स्वरूपं निरूपयति=

स्रक्चन्दनाम्बरविभूषणभूषिताङ्गी
या वल्लभागमन-मार्ग-विरूढ-दृष्टिः ।
तल्पंगता रुचिरवासगृहेऽवशेते
सा कीर्तिता जगतिवासकसज्जितेति ॥ ३१ ॥

अथ कलहान्तरितायाः स्वरूपंवर्णयति=

क्रोधात्प्रयातिचरणे पतितोऽपि कान्तः
प्रायःप्रचण्डवचनाम्बरणैर्निरस्तः ।

---

(१) समुद्देशोऽयं सपुस्तके पञ्चमसायकसमाप्तौ दृश्यते इति प्रागेव परिशिष्टे निर्णीतम् ।

यथा गतेऽपि प्रिय कान्तनाथे।
सा कीर्तिता कलहान्तरिता कवीन्द्रैः ॥ ३२ ॥

अथ विप्रलब्धायाः लक्षणं लक्षयति—

"सङ्केतकं प्रियतमः स्वयमेव दत्त्वा
नैवागतः स्मृतिपथे गमयेच्च यस्याः ।
दृष्ट्वा वचोऽभृतगतैः सकलाङ्गपीडा
सा वर्णिता कविवरैरिह विप्रलब्धा ॥ ३३ ॥

"अथ खण्डितायाः स्वरूपं निरूपयति=

"प्रातर्विनिद्रवदनः स्मरमार्गणार्त्तो
निद्रालसालसगतिर्नखविक्षताङ्गः ।
यस्याः समागतिमुपैति मुहुर्मो पुरस्था
सा खण्डितेति कथिता कविभिः पुराणैः ॥३४॥

"अथ अभिसारिकायाः स्वरूपं निरूपयति=

यात्यम्बरमदगृहीता विरक्ता च नारी
या निर्मिता हि मदनेन मदेन याति ।
गुप्ताभिसारगमिता पथिसङ्गमन्तु
सा कीर्तिता कविवरैरभिसारिकेति ॥३५॥

अथ प्रोषितायाः स्वरूपं निरूपति=

"देशान्तरं प्रतिनिवृत्य रमणस्य यस्या
दृष्ट्वा विधिं निखिलं गुरुकार्ययोगात् ।

(१) 'विप्रलब्धः' इति समुद्धीयं पाठोऽस्मत्पाठानुमोदितम् ॥
(२) "कलहान्तरि" इति पाठान्तरं समीचीनतरं [illegible] ॥

दुर्वारदुःखदहनैः परिवेदिताङ्गी
सा प्रोषिता प्रियतमा कथिता मुनीन्द्रैः ॥३६॥

इत्यष्टनायिकासमुद्देशः ।

अथ ग्रन्थोपसंहरणम्—

"यावच्चन्द्रकलाकिरीटहृदये शैलाधिराजात्मजा
यावद्वक्षसि माधवस्य कमला सानन्दमादीव्यति ।
यावत्कामकलाविवर्तचटुलं क्षोणीतलं राजते
तावच्छ्री कविशेखरस्य कृतिनः काव्यं मुदे दीव्यताम् ॥३७॥

यावल्लेखां वहति शिरसा शङ्करःशीतरश्मे-
र्यावद्वेदावदनकमले ब्रह्मणःसन्तिसाङ्गाः ।
यावद्गङ्गा वहतिभुवने यावदाकाशभानु
स्तावत्कीर्तिर्वसतु विमला सा त्रिलोकीश्वपायात् ॥ ३८ ॥

इति पञ्चमःसायकः ॥

इति कविशेखर श्रीज्योतीश्वराचार्यविरचिते पञ्चसायके
पञ्चम सायकः ।

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ॥

---

(१) घ संज्ञकपुस्तके चरमं पाटत्रयमित्थं पठ्यते—

यावद् भास्वान गगंन फलके द्योतयन विश्वमायाः ।
भ्राम भ्रामं चरति धरिणा यावदास्ते सशैला
तावद् गोपात्नज गणपतेः प्रीतयेन्काव्य मस्तु ॥ १० ॥

पञ्चमायकस्याऽशुद्धिपत्रम् ।

पृ.	पं.	अशुद्धम्	शुद्धम्
१	६	नोदया	नोदयाः
,,	११	भणाना	पृणाना
२	७	पर्णनारो	प्रर्णनारो
,,	१०	शिद्धस	शिद्धश
,,	२१	चतुःषष्टे	चतुःषष्टेः
,,	२५	प्रदर्भूर	प्रादुर्भूर
४	४	रयमादयो	रयमाद्यो
,,	६	स्त्रियो	स्त्रियो
५	११	राज	राज
६	६	नत्र्याभ्युपायाः	नत्र्याभ्युपायाः
,,	२२	नवयौवन	नवयौवन
७	६	गार्हस्थ	गार्हस्थ्य
,,	६	रगयः	रगयः
८	१६	इथ य	इथ ये
,,	,,	धर्मगिरनो	धर्मगिरनाः
,,	,,	निन्दिता	निन्दिताः
,,	२२	प्रियुग	प्रियुग
६	२०	बनवया	बनव्यो
११	४	नैरिमा	नैरिमा

प्रथमः सायकः

पृ.	पं.	अशुद्धम्	शुद्धम्
१	१०	मनुष्यः	मनुष्यः
,,	१४	पाटः	पाटः
२	५	स्प्रदा	स्पृष्ठम
३	१४	मदगतः	मदगति
४	८	चाणी	चाणि
५	१	मीगन्त	मीगन्त
६	७	भुजनारा	भुजगना
,,	१०	श्रमयत्	श्रमयत्
८	१८	निन्नित	निन्नितम्
६	५	पूर्णमास्या	पूर्णमास्या
,,	११	रत	रत

द्वितीयः सायकः

पृ.	पं.	अशुद्धम्	शुद्धम्
११	१६	निष्कृष्यतः	निष्कृष्यंत
१२	७	ख्यातिनवि	ख्यातिनीच
,,	२१	पुम्नक	पुम्नकं
१३	२१	भद्रम	भद्रमं
१३	१६	नवामितः	नवामितः
१५	२	कम्बुगठी	कम्बुकगठी
,,	३	ज्योतिरीश	ज्योतिरीशः
१६	२	भवे	भवे-
१८	२८	पुम्नकाय ग	ग पुम्नकीय
१६	४	लयचानि	लक्षयति
१६	८	स्तरुणय	स्तरुणय
२०	१२	मोदहन्त्रा	मोदहन्त्री
,,	२०	स्युरति	स्युरिति
२१	१६	नृतिम	नृतिम
२२	१४	समार	समा च
२३	१०	सचन्दन	सचन्दन
,,	२०	धर्मजनित	धर्मजनित
२४	२	रानिमल	रानिमलः
,,	३	धर्मजगात्र	धर्मजगात्र
,,	७	निन्याक	निन्याक
२४	१२	चैत्रय	चैत्रय
,,	१०	,,	,,
,,	१६	देवाः	दाय
२६	६	रक्तचन्दन	रक्तचन्दन
,,	२०	नातिशुद्धम	नातिशुद्धम
३१	१५	माद	माद
३३	४	शीघ्रनत	शीघ्रनित
३४	४	कुणार	कुणादि

पृ.	प	अशुद्धम्	शुद्धम्
,,	१८	विजापन	विज्ञापन
,,	२०	पाठक्रास्या	पाठस्यास्या
,,	,,	मन त्व	गृन त्व
३७	१६	मनोनन्नारम	मनानन्नारन
३६	७	गोर्णासुनेन	गार्णामुनन
४१	६	चामुण्डमन्त्रः	चामुण्डामन्त्र.
४२	४	भयरार्ता	भयरार्ता
४३	१७	हान	इति
४९	१७	धवा तु	धवास्तु
५०	१७	सुम्बप्रमव	सुम्बप्रसव

चतुर्थ-सायकः

पृ.	प	अशुद्धम्	शुद्धम्
५४	१	रुचाङ्गा	रुचाङ्गी
५५	३	सुर्गोरूपट	स्मरूपट
,,	१७	उद्धाडति	उड्डोडति
,,	१८	तन्नायलभ्यने	तनांगनभ्यत
५६	,,	गढनायक	गूढनायक
५६	४	स्मर्ताागेन	स्मर्ताागमः
,,	१६	विभना	र्गानना
६०	१७	दुस्त	दुःस्त
६५	१०	भावामिता	वर्त्रितिता
६६	४	सस्थापन	सस्थापन
,,	२३	रन्धारार्ता	रन्धरार्ता

पञ्चम-सायकः

पृ.	प	अशुद्धम्	शुद्धम्
६६	१	चतुर्थ सायकः	पञ्चम सायकः
७१	१०	स्यादय	स्यादय
७२	६	पादा	पादा
७३	७	स्विनया	स्विनाया
,,	२०	पुसरीय	पुस्तरीय
७४	१२	हनि	इति

परिशिष्टम्

पृ.	प	अशुद्धम्	शुद्धम्
८०	१३	पश्चम	पञ्चम
,,	१७	पाठनय	पाठत्रयं

अपूर्व विज्ञापनम् ।

॥ यन्त्रस्थ ॥

वीरभद्र विरचित

"कन्दर्पचूडामणिः"

अति दुर्लभमिदं प्राचीनं ग्रन्थरत्नं कामशास्त्रसर्वस्वभूतम् महर्षिवात्स्यायनप्रणीतस्य कामसूत्रस्य सरलरसपद्यमयं व्याख्यानम् कियच्चास्य वैचित्र्य मिति तस्य पद्यमयव्याख्यानेन स्फुट मेव प्रतीयते ग्रन्थश्चायं साम्प्रतं मुद्रणावस्थायां वर्तते । स्वल्पेनैव कालेन श्रीमत नयनयो र्गोचरो भविष्यति ।

श्री वात्स्यायन प्रणीतं

॥ कामसूत्रम् ॥

यशोधर विरचितया जयमंगलाख्यटीकया समेतम् ।

अतिदुर्लभमिदं ग्रन्थरत्नं कामनामानं तृतीय पुरुषार्थं सम्यक् प्रोद्घाटितरहस्यं कर्तुमद्वितीयमेव वरीवर्ति । अतिप्राचीनं सकलस्यापि कामशास्त्र प्रपञ्चस्य मूलभूतञ्च साम्प्रतं यदुपलभ्यते तदेत देव । किम्बहुना—अनन्ते भारतीयविद्याभाण्डागारे कामशास्त्रस्य सर्वस्वभूतमेतदेवावशिष्टमस्ति । एत स्य विचित्रता तु एतदवलोकनेनैव ज्ञातुं शक्यते नान्यथेतिगृह्यतामिदं सहृदयैः सत्वरमेव ॥

With an Historical Introduction & Indexes etc – by
Pt. Brij Bihari Shastri B. A., Lahore

मोतीलाल बनारसीदास,
पञ्जाब संस्कृत पुस्तकालय,
सैदमिट्ठा बाज़ार, लाहौर